

Észrevételek Balassi Bálint zsoltárparafrázisainak forrásairól

---

BALÁZS Mihály

Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Irodalmi Tanszék, egyetemi tanár
ORCID 0000-0001-8006-4968

Notes concerning the sources of Balassi Bálint's psalm paraphrases

Abstract | Based on the results of recent research, the first part of the paper outlines the original context of the publication of *Psalmorum Davidis libri quinque duplici poetica metaphrasi alter alteri e regione opposita vario carminum genere latine expressi Theodoro Beza Vezelio et Georgio Buchanano Scoto*, printed in 1581. According to this recontextualization, the project was initiated by Theodor BÉZA, and he was the exclusive author of the explanatory prose texts for the published volume. In these prose passages, he relied heavily on an earlier, similar publication by Heinrich MÖLLER; in fact, the Genevan reformer reiterates Möller's ideas not only in the dedication to Henry HUNTINGDON, but in the prose texts accompanying the individual Latin poetic paraphrases as well. This study was long overdue because, although previous research recognized BALASSI's debts to the volume in his Hungarian paraphrases, the accompanying commentaries were not factored into the investigation. The next part offers an analysis of Balassi's five extant poetic Psalm paraphrases following a similar structure. The paper includes the texts of the verse paraphrases of the relevant psalms as they appear in BÉZA and BUCHANAN, together with the prose commentaries (*argumentum* and *interpretatio*) added by BÉZA. Both the poetic paraphrases and the prose commentaries are provided in Hungarian prose translations. The fourth element of the study follows a similar structure, but here the reader encounters the Polish texts and their Hungarian translations, since in this case Balassi's source was Jakub LUBELCZYK's volume *Psalterz Dawida*. In this republished version of the Balassi poems and analysis, interpretative work is further enabled by the technique of offsetting the parts of the text that are the poet's individual inventions **in bold**. This way, readers gain access

to an apparatus which may help them evaluate the suggested interpretations. The interpretations suggest more convincingly than before that BALASSI consistently ignored the considerations of different denominations and produced a suggestive rendering of his individual spirituality by consistently limiting the didactic intent of his works.

Keywords | Balassi Bálint, religious poetry, psalm paraphrases, Polish sources, Hungarian translation

Balassi istenes verseinek tanítása során arra a következtetésre jutottam, hogy zsolttárparafrázisai értelmezésekor célszerűnek látszik az eddigieknél alaposabb vizsgálat alá venni azt a kontextust, amelyből költőnk kiindulópontot jelentő szövegeit kiemelte. Nem mintha ez nem történt volna meg korábban, hiszen a kritikai kiadás elkészítésekor Eckhardt Sándor már e tekintetben is jelentékeny filológusok eredményire támaszkodhatott, s Szilády Áron, Dézsi Lajos és Waldapfel József legfontosabb megállapításait fel is használta a jegyzetekben.¹ Az alábbiakban ezekre a kritikai kiadáson keresztül utalunk, ám külön is ki kell emelnem Waldapfel József írásait, amelyek személetükkel és filológia megalapozottságukkal a legerősebb követendő példát jelentik. A zsolttárparafrázisok tekintetében később az bizonyult igen termékenynek, hogy Horváth Iván követte a szerelmi költészetre Eckhardt által már alkalmazott eljárást. Olyan kötetet keresett tehát, amely együtt tartalmazta a költő által forrásként emlegetett szerzőket és szövegeket. Így sikerült eljutni a *Psalmorum Davidis libri quinque duplici poetica metaphrasi alter alteri e regione opposita vario carminum genere latine expressi Theodoro Beza Vezelio et Georgio Buchanano Scoto auctoribus [...] eiusdem Buchanani Tragoedia quae inscribitur Jephthes*, Morgiis, le Preux, 1581 című kiadványhoz.² Logikus volt az is, hogy a legkorábbi, 1581-es kiadást adja Balassi kezébe, hiszen a bibliográfiák szerint ezt követően 1593-ban, majd 1594-ben jelentették meg újra Genfben. A rendkívül fontossá vált kötetet használták is a Balassi-kutatók, s a Kőszeghy Péter és Szentmártoni Szabó Géza gondozásában megjelent kiadások³ rendre azt is megnevezik, hogy a kiadványban szereplő szövegtípusok közül melyik volt a magyar szerző forrása. Ezeket a versekről értekezők nem mindig veszik át pontosan, gyakran az egyes szövegrészek szerzőségét és műfaját illetően téves, a parafrázisok verses vagy prózai voltát nem pontosító megállapítások is napvilágot látnak. Ilyenek még olyan alapos szerzőnél is előfordulnak, mint Vásárhelyi Judit, aki a mondott kötetéről a következőket írja tanulmányában:

A bal oldalon Béza szöveg áll. A zsolttár száma után *Argumentum et usus* következik. Ennek szövege átnyúlik a páros lapokra is, majd a baloldalon két Béza parafrázis olvasható: egy prózában egy pedig versben. A könyv páratlan lapjain, azaz a jobb oldalon a Buchanan részben található a zsolttár interpretációja prózában, majd Buchanan verse.⁴

Fontos leszögeznünk ettől eltérően, hogy a kiadványban *minden* prózában írott kísérő szöveg Bézától származik, Buchanantól tehát csak verses parafrázisok olvashatók. Ezt teljesen egyértelművé teszi, hogy Bézának azokban a kötetekben, amelyekben a latin zsolttárparafrázisai még Buchanan szövegek nélkül jelentek meg, a prózai *interpretatio* és *paraphrasis* címre hallgató szövegrészek egy oldalon két hasábra törve, s a számo-

1 BALASSI Bálint, *Összes művei*, kiad. ECKHARDT Sándor, 2 köt. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1951–1959).

2 HORVÁTH IVÁN, *Balassi Bálint költészete történeti-poétikai megközelítésben* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982), 212–213.

3 GYARMATI BALASSI Bálint, *Énekei*, kiad., jegyz. KŐSZEGHY Péter és SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza (Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1986).

4 P. VÁSÁRHELYI Judit, „Balassi Bálint zsolttárfordításainak forrásai”, in *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1994–1998*, szerk. KOVÁCS Ilona, 413–422 (Budapest: OSZK, 2000), 413.

zásban is egymáshoz igazodva párhuzamosan olvashatók.⁵ Buchanan 1582-ben papírra vetett önéletrajza szerint már 1551–1552-ben komoly előrehaladást tett a parafrázisok készítésében, amikor eretnekgyanus kijelentései miatt a lisszaboni inkvizíció arra ítélte, hogy a közeli San Bento kolostorban töltsön néhány hónapot.⁶ A műből aztán a híres francia nyomdász, Henri Estienne előbb csak egy mutatványt jelentett meg, s ennek sikere után került sor a skót hunanista költő és történetíró teljes művének közzétételére először 1565-ben.⁷ Az ekkor már protestáns skót költő és Béza együttműködésének a nyomtatványokban is nyomot hagyott első jele az volt, hogy Buchanan műve második genfi kiadásába már legalább neve kezdő betűinek feltüntetésével (*Psalmi aliquot a Th. B. V. versi*) bekerült néhány a neves teológus parafrázisaiból is. A latin nyelvű parafrázisai mindegyikét tartalmazó későbbi, először 1579-ben Genfben megjelent kötet ajánlásában olvashatók szerint ezt nagy tisztességnek tarthatta, hiszen itt arról ír, hogy a költőfejedelemként tisztelt Buchanan művének nyelvi tökéletessége sokáig visszatartotta őt attól, hogy a Clemens Marot művét befejező francia változat után a latin nyelvű parafrázis elkészítésére is vállalkozzék. Monográfüsa azt is kiderítette, hogy az 1581-es közös kiadás is Béza ötlete volt, aki a közvetítésre vállalkozó Sir Peter Yuoungnak azt írta, hogy ha ez létrejön, ő holdként részesülne a nap fényességének ragyogásából.⁸

Ebben az esetben azonban a hold is fényforrásként viselkedett, hiszen jól látható, hogy a Balassi által használt 1581-es kiadásba Béza már megfelelő teológiai keretbe igyekezett helyezni az akkor már Edinburghban élő, s utolsó hónapjait a skótok által nagy becsben tartott jogi (*De jure regni apud Scotos*) és történeti munkái (*Rerum scoticarum historia*) finomításával foglalozó zsoldáros előd szövegeit. Így aztán nem vett át egyetlenegy sem a Buchanan kiadványaiban időnként az egyes zsoldárok élére helyezett s döntő mértékben a szövegek retorikai és poétikai jellemzőivel foglalozó prózai parafrázisokból, hanem ebben a műfajban kizárólag a sajátjait jelentette meg.

A teológia keretét az 1581-es kiadványban tehát ezek az egyes zsoldárokat felvezető szövegek, illetőleg az egész kötetnek az angol Henry Huntingdon herceghez írott ajánlása teremti meg. Ebből megtudjuk, hogy az angliai méltóság kivételes kegyességén túl a szigetországba menekült francia protestánsok támogatásával érdemelte ki ezt a megtiszteltetést. Ezt követően történeti mozzanatok is tartalmazó értekezés következik a zsoldárok kivételes fontosságáról. A magyar szakirodalomban ebből csak az kapott méltatást, hogy a biblia további könyveitől eltérően a zsoldárok arra tanítják meg az embereket, hogy miképpen válaszoljanak Isten beszédére.⁹ Az ajánlás ezt azonban kie-

5 *Psalmorum Davidis et aliorum prophetarum libri quinque. Argumentis et latina paraphrasi illustrati ac vario carminum genere latine expressi.* Az 1579-es első genfi kiadást több is követi.

6 *Georgi Buchanani vita (ab ipso scripta biennio ante mortem)*, in I. D. McFARLANE, *Buchanan* (London: Gerard Duckworth et Co., 1981), 543. Lásd még a kritikai kiadás előszavát: George BUCHANAN, *Poetic Paraphrase of The Psalms of David*, ed. translated and provided with introduction and commentary by Roger P. H. GREEN, *Travaux d'Humanisme et Renaissance* 476 (Geneve: Librairie Droz, 2011), 13–26.

7 George BUCHANAN, *Psalmorum Davidis paraphrasis poetica nunc priimum edita poetica* (Paris: Henri Estienne, 1565).

8 McFARLANE, *Buchanan*, 269–272.

9 P. VÁSÁRHELYI, „Balassi Bálint zsoldárfordításainak...”, 414.

gészítő funkciókét említi, hiszen nagy hangsúlyt kap a bibliai könyvekkel közös szerep: a zsolnárkönyv is arra tanít, hogy miben kell hinnünk, és mit kell tennünk, ez is kifejti az igaz hit fontos tételeit, sőt jeles próféciákat is tartalmaz. A történeti visszatekintés először leszögezi, hogy a *Vulgata* pontatlanságokat tartalmazó szövegét tévesen tulajdonítják Szent Jeromosnak, majd Szent Ágoston érdemeit elismerve áttér a középkori gyakorlat elmarasztalására: a nyelvek megfelelő ismerete nélküli fordították a szöveget héberből görögre, majd görögből latinra, s a hibás fordítások nem engedték eljutni a hívekhez a szövegek valódi értelmét. Külön is említést tesz az allegóriák fékezhetetlen hajszolásáról, amely az ótestamentumi könyvek mindegyikét bemocskolta. Méltatja azok igyekezetét, akik a három isteni nyelv ismeretében javított és a homályos helyeket is megvilágító változatokat terjesztenek az egyház elé. Egyaránt elmarasztalja ugyanakkor azokat, akik az újdonság elkerülésére hivatkozva eltiltanák az embereket az ilyen munkálkodástól, de azokat is, akik csupán nagyravágyásból s a helyes rend mellőzésével teszik mindezt. Ez utóbbi természetesen nem vonatkozik azokra, akiket az egyház javának keresése késztet cselekvésre, s Isten kegyelméből magát is ezek közé sorolja. Itt is megismétli azt, amit Kálvin ösztönző és Buchanan visszatartó szerepéről a már említett korábbi kötetben is elmondott, majd kitér arra, hogy cselekvésre késztették bizonyos kortárs rossz szövegek is, amelyek a zsolnárok legistenibb költészetét nem haboztak megrontani és bemocskolni.

Később, immár a forrásaira is utalva körvonalazza a program megalapozottságát. Először a szerinte legpontosabb parafrázisokat készítő Johannes Campensist (Jean de Campen, 1490–1530) méltatja, jóllehet – mint látni fogjuk – az elismerő vélemény ellenére fő forrásként nem ennek a szerzőnek a híres löveni *collegium trilingue*-ben folytatott oktatási gyakorlatából kinövő művét használta, viszont ő lehet a forrása a Szent Jeromost felmentő fentebb idézett megállapításnak.¹⁰ Fontos forrást nevez meg ugyanakkor, amikor arról beszél, hogy az egyes zsolnárok céljának és funkciójának meghatározásában olykor többféle megoldás is kínálkozik, s erről a tudós teológus Henricus Mollerus (Heinrich Möller, 1530–1589) győzte meg, akinek az egyes zsolnárokat magyarázó fejtegetéseit alkalmasint megváltoztatta, és könnyebben olvashatóvá tette. Több is történt azonban, hiszen az egy ideig Wittenbergben tanító, majd azt elhagyni kényszerülő, Melanchthont termékeny filippista (ellenfelei által persze kriptokálvinistának tartott) teológus hatalmas terjedelmű műve tekinthető Béza legfontosabb forrásának. Egyfelől megállapítható, hogy a wittenbergi előadásokból kinövő és először 1574-ben három kötetben megjelent *Enarratio Psalmorum*¹¹ egyes köteteinek ajánlásai voltak a Béza-kiadvány imént bemutatott ajánlásának legfőbb forrásai. Esetenként egy-egy félmondatnyi azonosság is megfigyelhető a zsolnárok dogmatikai fontosságát méltató sorokban, s a legnagyobb különbség az, hogy Möller mindhárom ajánlásban (az egyik a lübecki evangélikus püspöknek, a további kettő Lundeberg és Stande város vezetőinek

10 Johannes CAMPENSIS, *Psalmorum omnium iuxta hebraicam veritatem paraphrastica interpretatio auctore Johanne Campensi* (Paris: 1532). A Jan Dantyszekhez címzett ajánlása minden esetre hangsúlyosan szól erről.

11 Henricus MOLLERUS, *Enarratio Psalmorum excepta ex prelectionibus Henrici Molleri Hamburgensis et edita in Academia Witebergae* (Witeberg: Joannes Crato, 1574).

szól) nagyon terjedelmesen és részletezően szól a zsoltárok középkori és kortárs megfontolásairól. Hosszan ecseteli a középkori szerzetesek tudatlanságát: nem csupán a filozófiából és a farizeusok álmodozásaiból származó tévtanokat csempészték be a szövegekbe, hanem a kanonokok vezetésével nagy bömböléssel is zengedeztek a valójában meg sem értett zsoltárokat. Melancthon követőjéhez méltóan, de ugyancsak nagyon hosszadalmasan ecseteli aztán az *artes liberales* és az igaz kegyességet helyre állító újabb fejleményeket, de heves indulattal beszél arról is, hogy újabban szinte nincs is olyan zsoltár, amelybe a fordító ne keverne bele olyan dolgokat, amelyek Vénuszról és Bacchusról való haszontalan álmodozások során keletkeztek. Ezeket tehát a genfi teológus alaposan lerövidítette, s ugyanakkor a forrástól eltérően a zsoltárokból megfigyelhető beszédnemekről szóló fejtegetéssel zárja az angliai méltóságnak szóló ajánlást. Görög terminusokat is használva ecseteli, hogy nem minden zsoltár rendelhető csupán egy beszédnemhez, de vannak olyanok, amelyek elsősorban a hittételek tanítására alkalmasak (*doctrinales*) mások próféciákat fogalmazznak meg (*prophetic*), megint mások könyörgések (*precatori*), s a felsorolásban még a következők szerepelnek: vigasztalók (*consolatori*), háladók (*gratiarum actiones*), dicsőítést tartalmazók (*laudatorii*), diadalmasok (*triumphales*), egyházasak (*ecclesiastici*), javakkal foglalkozók (*oeconomici*). Ez önmagában is fontos mozzanat, de még inkább azzá teszi, hogy a kiadványában Béza a zsoltárok mindegyikét valamelyik csoportba sorolja.

A Balassi által használt kötet azonban nem csupán Mollerus előszavát hasznosította. Mint az alábbiakban látni fogjuk, a genfi teológus felhasználta, lerövidítette vagy átfogalmazta az egyes zsoltárok élére illesztett argumentumokat. Ennél egyszerűbb megoldást választott az interpretációk megalkotása során. Ezek pontjai úgy álltak össze, hogy Möller hosszú fejtegetésiből alkalmanként kisebb módosításokkal csak az ott alfejezetek címeiként szereplő összegző mondatokat vette át, s ezeket csúsztatta össze egy jóval tömörebb szövegegységgé. A parafrázisok önállóbbnak látszanak, jóllehet ezek is nagymértékben merítenek Möllertől a fenti módon felhasználatlanul maradt szövegeiből.

Möllerénél jóval tömörebb kiadvány keletkezett tehát 1581-ben, ám a teljesség kedvéért érdemes jelezni, hogy 1603-ban, tehát még Béza életében megjelent Genfben egy olyan csaknem másfél ezer oldalas kötet, amely az előszavak kivételével Möller és Béza összes szövegét tartalmazta, s amelyben nem csupán nagy akribiával készített közhely- és tárgymutató segítette a tájékozódást, hanem a zsoltárok beszédnemi besorolását feltüntető táblázatot is tartalmazott, s ezen kívül minden zsoltár végére odakerült egy-egy *Observationes locorum doctrinae*, valamint *Articuli praecipui* című egység, amelyekben a szövegből kivonható dogmatikai tételek szerepeltek.¹²

Innen visszanézve mérsékeltébbnek tekinthetjük a dogmatika- és gyülekezetépítő mozzanatok jelenlétét az 1581-es kiadványban, ám meghatározó volta nem tagadható. Az alábbiakban tehát azt tesszük vizsgálat tárgyává, hogyan küzdött meg ezekkel a kísérszövegben és a forrásul szolgáló parafrázisokban jelenlévő mozzanatokkal az a Balassi, akiről sokan azt tartják, amit a mértékadók között is első Waldapfel József, hogy tudniillik a nagy költő „egyéni – és ez az ő nagy lírai újdonsága – abban, hogy a dogma-

12 *Enarratio Psalmorum Davidis* (Genève: 1603).

tikus alapú korszerű hitet, amely a 16. század egyházi költészetének jelentős csoportjában a közösség nevében nyilatkozik meg, személyessé teszi, életszerű alkalmi ihlettel.¹³

Ennek az egyetlen szempontnak a vizsgálatára vállalkozunk tehát, amelynek az is következménye, hogy bár természetesen tudjuk, hogy a zsoltáros hang az istenes költészet egészére jellemző, s azt is, hogy születettek javaslatok egy-egy vers vagy versrészlet gyaníthatóan egy-egy zsoltárhoz köthető genezisére is (*Az Szentháromságnak első személye... – 4. zsoltár, Bizonnyal esmérem rajtam nagy haragod... – 38. zsoltár*),¹⁴ csak az a hat verssel foglalkozunk, amelyben egy zsoltár jelenléte a szöveg egészében kimutatható. Ezek közül öt az említett, minden valószínűség szerint az 1581-es kötetből való, csupán az *Áldj meg minket Úristen...* forrása a lengyel Jakub Lubelczyk parafrázisa.

A tanulmány felépítése a következő: A zsoltárok számozását követve először a Kőszeghy–Szentmártoni Szabó-kiadás alapján közlöm Balassi szövegét oly módon, hogy az elemzésben relevánsnak bizonyult szöveghelyeket **vastagított** betűsorrall adom. Ezt követi először Béza, egy esetben pedig Lubelczyk argumentuma s ezek magyar fordítása. Ugyancsak közlöm azt a szöveget, amely a szakirodalom, illetőleg vizsgálataim szerint Balassi parafrázisának az elsődleges bázisa volt, adom továbbá ennek magyar fordítását is (természetesen akkor is prózait, ha ez a bázisszöveg verses volt). Itt forrásaim a Tóth Tünde által készített fordítások voltak, amelyek ugyan hozzáférhetők az interneten,¹⁵ de a szembesítés megkönnyítésére indokoltnak látszik itteni közlésük. (Latinos kollégám, Latzkovits Miklós segítségét köszönve néhány esetben a szórendet illető kisebb változtatásokat hajtottam végre.) Több esetben Balassi hasznosította az 1581-es kiadvány további szövegeit is (*interpretatio, paraphrasis*), s ha felismertem, idézem is ezeket a részleteket az egyes verseket a mondott szempontból elemző kommentárban.

Psalmi 27. Translatio ungarico carmine juxta Buchanani paraphrasim

Egy olasz ének nótájára.

1.
Az én jó Istenem, ha **gyertyám** nekem
minden sötétségembe,
S ha éltemet őrzi s fejemet menti,
hát ki mint ijeszthetne?
Hahogy sok ellenség reám fegyverkezék,
tőlök jóvoltából megmente,
Rám dühödt szájokból kivőn ő markokból,
rajtam mert **ingyen** könyörüle.

2.
Kíért áldom nevét és nagy kegyelmét,
míg ez testben élhetek,
Tőle ezelőtt is ez egyet, s most is
kértem, hogy ránézhessek,
Az imádság lelkét adja remétségét,
hogy egyedül csak benne higgyek;
Eszemet az Sátán ne hajtsa más után,
szent cselekedetin örvendjek!

13 WALDAPFEL József, „Adalékok Balassi istenes verseinek mintáihoz”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 37, 1–2. sz. (1927): 77–86, 77.

14 KŐSZEGHY Péter, *Balassi Bálint: Magyar Amphiön* (Budapest: Balassi Kiadó, 2014), 333–336; KŐSZEGHY Péter, *Balassi Bálint, 1554–1594, Magyarok emlékezete* (Pozsony: Kalligram, 2009), 280.

15 TÓTH Tünde, *Balassi és a neolatin szerelmi költészet*, hozzáférés: 2022.11.03, <http://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/bbom/tanulm/tunde0.htm>.

3.
Őt áldja énekszóm, versemre okom
legyen csak ő énekelem,
Mert ő árnyékában és sátorában
megtart, nem hagy elvesznom,
Mint erős kőszálra, viszen hatalmára,
hol nem árthat sok ellenségem,
**Sőt noha úgy tetszik, hogy most is aluszik
az Úr, de tőlök megment engem.**

4.
Kéért én megállom nagy fogadásom,
s ötlet holtig dicsérem,
Könyörülj énrajtam azért, jó Uram,
s végy ki ez búból engem,
Emelj fel, Istenem, segélj, remésemem,
mert csak benned bízok bús lelkem,
Szemem csak reád néz, félvén, hogy majd elvész,
ne hagyj, reménlett idvösségem!

5.
Ne hagyj ez sötétben, s ne rejtis előlem
szerelmes orcád fényét,
Vesznom szinte ne hagyj **kísértet miatt**,
s tarts meg adtad életemet
Sok ellenségimtől, kik vették már körül
egyedül ártatlan fejemet;
Engem már barátim, szüleim, rokonim
elhadtanak, mint veszett embert.

6.
De az jó Úristen, ki az híveken
esik veszedelmekben,
Engemet nem hagyja, bűnből kihoza
nagy csudálatosképpen.
Irgalmas szent Atyám, **engedjed, hogy tudjam
az te útaidot követnem**,
Arról se félelem, se más dolog engem,
hogy soha el ne téveszthessen!

7.
Rágalmazó nyelvtől, ál ellenségétől
ments meg, Uram, engemet,
Mert hazug tanúkkal, keserves szókkal
káromlják életemet,
Nyelvek ő fegyverek, kivel dühösködnek,
keresik csak veszedelmemet;
Ha velem nem volnál, s nem bátorítanál,
életemben értek volna véget.

8.
De az te jóvoltod és ígérted jód,
kit bűm után vígan adsz,
És az boldog élet s kegyelmességed,
kit velem hittel váratsz,
Biztat nyavalyámban, vigasztal sok búmban,
s tudom is, hogy sok jókkal áldasz,
Senki ne féljen hát, mert az Úr sok jót ad
néked, ki csak őbenne bízatsz.

Béza argumentuma

Sive iam liberatum, sive adhuc in mediis periculis versantem Davidem dicamus hunc psalmum scripsisse, nihil interest. Aperiuntur enim hic nobis etiam quum desperata omnia videntur, tres perennes ac inexhausti fontes ex quibus certam consolationem hauriamus. Unus est Dei per fidem apprehensi potentia omnibus terriculamentis opposita. Alter est, perpetuum gloriae Dei studium, recta ubique conscientia sequata et studiose usurpatis mediis, quibus fides nostra confirmatur, verbi videlicet divini auditione et sacramentorum usu, siquidem id nobis conceditur, sin minus assidue eorumdem meditatione. Tertius invocatio cum fide et patientia.

Nem fontos, hogy a veszélyek között vergődő vagy az azoktól már megszabadult Dávidot tekintjük-e a vers szerzőjének. Hiszen itt feltárul számunkra az a három örök és kimeríthetetlen

forrás, melyből, mikor már minden kétségbejtőnek látszik, biztos vigasztalást meríthetünk. Az egyik a hit által felfogott Isten ereje, amely szembeszáll minden rémítgetéssel. A második Isten dicsőségének szüntelen tanulmányozása és a mindenben jó lelkiismeret, mely azon szorgosan alkalmazott eszközök következménye, amelyektől hitünk megerősödik, vagyis Isten ígéjének hallgatása és (amennyiben erre lehetőséget kapunk) a szentségek vétele, illetve az ezekről való nem kevésbé buzgó elmélkedés révén. A harmadik Isten bizalommal teli és türelmes segítségül hívása.

Buchanan verses parafrázisa

1.

Deus in tenebris cum mihi praeleuceat,
Vitamque munit meam,
Quae vis aperta terreat me? quae mihi
Fraus caeca sit formidini.?

Mikor az isten világít nekem a sötétben, és oltalmazza életem, miféle nyílt erőszak ijeszthetne engem, miféle rejtett csel lehetne számomra félelmetes.

2.

Adversus unum cum scelesti factio
Cunctas parasset copias,
Dolosa letho quae tetenderant meo
Ipsi incidere in retia.

Ha egyel szemben a bűnös fél teljes seregét összeszedné is, ők maguk gabalyodnak bele a csalárd hálókba, melyekkel halálomra készültek.

3. Si comminentur castra, si minacibus

Infesta telis agmina,
Securus animi specto castra, proelia
timore liber intuo.

Ha [harci] tábor, ha ellenséges seregek fenyegetnek fenyegető dárdákkal, magabiztos lélekkel szemlélem a [harci] tábort, a csatákat félelem nélkül szemlélem.

4.

Unum expetivi, et usque et usque expetam,
Curis ut exemptus malis
Sim sacrosanctae semper aedis incola:
Augusta mirer atria,
Deoque laudes personem, **artus dum regit**
Vitalis aurae spiritus.

Egyet kívántam, és újra és újra ezt fogom kívánni, hogy az ártalmas gyötrelmekről szabadon a legszentebb templom lakója legyek örökké, csodáljam a felséges csarnokokat, és

az Istennek dicséreteket zengjek, amíg csak tagjaimat az éltető levegő lélegzése vezérli
[=amíg csak lélegzem].

5.

Tum me sub umbra conditum tentorii
Celabit, et periculis
Procul remotum, rupis abruptae velut
in arce positum, muniet.

Akkor engem a sátor árnyéka alá helyezve elrejt, és a veszedelmektől távolra víve, mintegy meredek szirtre épült várába helyezve véd meg.

6.

Ac ne relictum nunc quidem impiae sinet
Vi factionis opprimi.
Victorque solvam vota, ne victoriae
Auctor mihi tacebere.

És nem engedi most sem, hogy a kegyetlen pártoskodók ereje cserbenhagyottként legyőzzön, és győztesként fogom teljesíteni fogadalmamat, nem hallgatom el a győzelem szerzőjét sem.

7.

Audi invocantem supplicem et fractum malis
Bonusque favensque subleva.

Halld meg a [téged] segítségül hívó esdeklőt, és a bajoktól megtörtet jóságosan és óvón könnyítsd meg.

8.

Te mens anhelat, vultus ad vultum tuum
Intentus usque respicit.

Téged óhajt a lélek, a te orcádra figyelmező tekintet folyvást remél.

9.

Ne conde vultus lumen a me amabilis
Neu me in tenebris desere.
Servum per iram ne sine opprimi tuum
Vitamque, quam debet tibi,
Tuere ab hoste et a periculis eripe,
O spes salutis unica.

Ne rejtsd el szeretetre méltó orcád fényét tőlem, s ne hagyj el engem a sötétségben. Szolgádat haragtól ne hagyj elnyomatni, az életet, mellyel tartozik Neked, őrizd meg az ellenségtől, és ragadd ki a veszedelmekből, ó egyetlen reménye az üdvösségnek.

10.

Me cari amici, me propinqui, me pater

Me blanda mater liquerat:

At non reliquit, qui pios in asperis

Non deserit rebus, Deus.

Engem kedves barátaim, rokonaim, atyám és édes anyám elhagytak, de nem hagyott el, aki a jámborokat nem hagyja el a keserű dolgokban, az Isten.

11.

Parens benigne me vias doce tuas,

Rectaque deduc semita.

Ne vis metusque ab hoste me deterritum

De calle recti detrahat.

Szülőként jóságosan taníts meg engem útjaidra, vezess az egyenes ösvényre, nehogy az erőszak és az ellenségtől való félelem eltérítsen a helyes ösvényről.

12.

Ne me inpiorum libidini

Relinque. Testes impii

Fingunt maligne falsa de me crimina,

Armantque se mendaciis.

Ne engedj át engem a gonoszok kényének. A gonosz tanúk rosszindulatúan hamis bűnököt költenek rám, és felfegyverzik magukat hazugságokkal.

13.

Mens victa tantis fatisceret malis,

Ni spes faveret me tuae

Benignitatis, post labores anxios

Mox affuturum gaudium.

Vivusque vivos inter ipsa commoda

vitae beatae praestolor.

A lélek már elbágyadna legyőzetvén ennyi rossztól, ha a te jóindulatod reménysége nem óvna engem azzal, hogy a gyöttrő fáradalmak után majd öröm következik. És élőként a boldog élet ezen nyájasságai között élőkre várokozom.

14.

In rebus ergo turbidis ne concide,

sed fortis usque sustine.

Te roborat Dominus, et cor fulciet

Tu fortis usque sustine.

A zavaros dolgok közepette tehát ne rogyj össze, hanem folyvást tarts ki bátran. Isten megerősít téged, és gyámolítja a szíved, te folyvást tarts ki bátran.

Kivételes vers, hiszen ez egyetlen a parafrázisok közül, amelynek alapszövege Buchanantól származik. Bár a strófahatárok nem felelhetnek meg egymásnak, ha a magyar költő felől indulunk el, és a Balassi-vers strófáinak megfelelőit keressük, minden kétséget kizáróan az alábbi séma bontakozik ki: 1→1, 2; 2→4; 3→3, 5; 4→6, 7, 8; 5→9, 10; 6→10, 11; 7→12, 13; 8→13, 14. Jól látható, hogy az eltérés lényegében abból adódik, hogy Balassinál a második és harmadik strófa szinte felcseréli az eredetét. Nem kizárt, hogy ez összefüggésbe hozható Béza argumentumának első mondatával, amely szerint egyformán elképzelhető, hogy a veszélyek között vergődő, vagy az azoktól már megszabadult Dávid szólaljon meg a szövegben. Ez minden bizonnyal utalás Möller álláspontjára, aki szerint bizonyos, hogy a zsoldár már a szabadulás után íródott, s erre is alapozva beszél optimistán a további veszélyek leküzdhető voltáról. Érdekes itt felfigyelni arra, hogy az első versszak második részében a beszélő múlt időt használ, s ez indokolhatja az indító hálálkodást, ami aztán megismétlődik. Így persze még érdekesebb, hogy a harmadik versszak csak Balassinál olvasható utolsó előtti sora szerint a frissen történtek sem óvják meg a versben beszélőt attól az aggodalomtól, hogy szünet állhat be az isteni gondviselés működésében.

A forrásokban nem olvasható további teológia mozzanatok közül említésre méltó, hogy az első versszak utolsó sora hangsúlyosan *ingyen* kegyelemről beszél, további fontos újdonság a második strófában a *Sátán*, az ötödikben pedig a *kísértet* felbukkanása. Ezek szívós jelenlétével az életműben már foglalkozott a szakirodalom, megállásra késztetnek azonban a második versszak második felében olvashatók, amelyek nyilvánvalóan ellentétben állnak mind a Buchanannál, mind a Bézánál (*argumentum, interpretatio, paraphrasis*) olvashatókkal. Az előbbi a versben a legszentebb épületről és felleges csarnokokról beszél, míg az interpretációban azért könyörög, hogy élete minden napjában Jehova házában lakhasson, s hogy szemlélhesse Isten szépséget, és láthassa templomát („[...] ut habitem in domo Jehovae omnibus diebus vitae meae ad spectandum pulchritudinem Jehovae et inspiciendum templum eius”). Mindezek persze az argumentumokban kapnak részletesebb megalapozást. Roppant érdekes itt, hogy bizonyos tekintetben erősebb Buchanannak Balassi által minden bizonnyal nem ismert, az 1581-es kiadványban nem szereplő, csak az önálló kiadásaiban elérhető argumentuma, amely szerint a beszélő egyedül azt kéri Istentől, hogy az igaz egyház tagja maradjon, mert ellenségétől csak ott van biztonságban, ott van lehetőség a gyakori áldozatra, s arra, hogy hálákat adjon neki. („[...] unice a Deo petit, ut sit, perpetuoque maneat membrum verae ecclesiae, ubi ab hostibus tutum esse, Deumque in coetu frequenti celebrare, eidemque gratias agere possit.”) Béza a protestáns szemlélet szerint konkretizálja a templomban történeteket, vagyis Isten igéjének hallgatásáról és a szentségek vételéről beszél, de lehetségesnek tart olyan helyzetet is, ahol meg kell elégedni az ezekről való buzgó elmélkedéssel. Ez a megoldás egyáltalán nem meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy ezekben a latin nyelvű, később azonban franciára is lefordított argumentumokban a genfi teológus folyamatosan számol a Franciaországban élő protestánsok helyzetével, s mint egy tanulmány is kimutatta, néhány terjedelmesebb argumentumában kifejezetten gyakorlatias tanácsokat ad a szabad vallásgyakorlattól megfosz-

tott honfitársai számára.¹⁶ Mivel a korban még a teológusok sem tettek könnyen különbséget a meditáció és az ima között, tekinthetünk úgy a második versszaknak az „Az imádság lelkét adja reménységét” sorára és azt követőkre, mint a belső építkezés megvalósítására irányuló törekvése. Az argumentumban csupán a kényszerhelyzetre sugallt *buzgó elmélkedés* így általánosabb érvényű lesz. Ugyanakkor persze aligha hallgatható el, hogy a magyar költő egészen bizonyosan nem volt olyan kényszerhelyzetnek kitéve, mint Béza franciaországi hitsorsosai, itt tehát egészen bizonyosan arról a bizonyos belülről fakadó, a külsőségektől nem függő spiritualitás megjelenítéséről van szó, amelynek kitüntetett szerep jut Balassi költészetében.

A teológiai összefüggések keresésére kevésbé kihegyezett értelemező persze örömmel részletezhetné, hogy mindez nagy nyelvi invencióval, a forrástól elemelkedő szóhasználatval valósul meg. Költőnk nem a *világít* igét használja, mint Buchanan, nem is fényt (*lux*), lámpást (*lampas*), vagy fáklyát (*fax lucentissima*) ír, mint Béza a verses parafrázisban vagy az interpretációban, hanem önálló megoldásként *gyergyát*, de a mintáktól hasonlóképpen elszakadva beszél ellenfelei *dühöd*t szájáról, vagy határozza meg magát *veszett ember*ként. Mivel azonban csak egyetlen szempont vezérli megközelítésemet, csupán azt említem meg, hogy a tanító példázatosság is visszafogottan, finom áttételességgel jelenik meg költőnk versében. Buchananról, de Béza szövegeitől is eltérően nem pöre tanításra szólítja fel a Mindenhatót, hanem képesebb beszéddel azt kéri, „engedjed, hogy tudjam a te utaidot követnem.”

Megmarad ez az önállóság a befejező strófában is. Buchanan és Béza megoldásaiból egyértelműbben az olvasható ki, hogy a vers beszélője itt önmagát szólítja meg, önmagát biztatja kitartásra, s ez különösen Béza prózai parafrázisában lesz nyilvánvaló (*Agedum David, expecta Jehovam, constantique animo Jehovam inquam expecta*), ám nem kevésbé izgalmas a befelé fordulásnak és a többekhez szólásnak az a kettőssége, amelyet Balassi utolsó soraiból kiolvasni vélek.

A zsoltár Balassit megelőzően született magyar parafrázisáról nem tudunk, az elmondottakra kiváló ellenpróba lehet viszont Rimay János költeménye. A tanítvány istenes énekei második, az „ez világi életünknek állapotjából származó akadályok orvosló eszközt” tartalmazó részében ezt a verset is prózai magyarázat vezeti be,¹⁷ mintegy illusztrálva Ötvös Péter tanulmányának azt a megállapítását, hogy „istenes énekeit terjedelmes prózai magyarázat nélkül nem találhatta érvényesnek.”¹⁸ Itt azonban mégsem egészen szokványos a megoldás, hiszen 5 összetartozó versnek (XXII–XXVI) egy közös bevezetője van, s az egyes verseknél a költő csak a szűkebb téma megnevezését tartotta szükségesnek. Ez a funkciójában tehát az 1581-es kötetben olvasható Béza-argumentumnak megfelelő szöveg teljesen önálló, nem Béza megállapításaiból építkezik. Nem kevésbé fontos, hogy – mint látni fogjuk – Rimay versének az egyház fontosságát

16 Edward A. GOSSELIN, „David in tempore belli. Beza's David in the service of the Huguenots”, *Sixteenth Century Journal* 7, 2 (1976): 31–54.

17 RIMAY János, *Írásai*, kiad. Ács Pál, Régi magyar könyvtár, Források 1 (Budapest: Balassi Kiadó, 1992), 120–131.

18 ÖTVÖS Péter, *Rimay János költészete és a magyar későreneszánsz*, hozzáférés: 2022.11.03, <https://gepeskonyv.org/mi/index.php?kulcs=%C3%96tv%C3%B6s%20P%C3%A9ter&chapter=0907OTVORIMA>.

hangsúlyozó sorai egybe csengenek annak az argumentumnak az üzenetével, amelyet Buchanan helyezett a 27. zsoltára elé. De maga az öt vers elé helyezett Rimay-argumentum ettől is független, nem valószínű tehát, hogy olyan kötet járt Rimay kezében, amelyik csak Buchanan argumentumokkal ellátott parafrázisait tartalmazta. Rimay hozzá méltó bonyolultsággal megfogalmazott nagy bevezetőjének az a legfontosabb megállapítása, hogy olykor hitünk mustármagnyi maradékából kell a fohászkodás helyzetét megteremtünk, hogy a háborúságok és kétségek közepette mégiscsak Istenhez forduljunk. Az ínségek, nyomorúságok és kétségek ellenében írt versek után jön a *hatalmaskodók elleni* könyörgés, amely a kolofonjában azt is elárulja, hogy Buchanan versét tolmácsolta „a magyar igéknek folyásához”, úgy, hogy „értelmét helyben hagyá”. Ez persze nem egészen igaz, hiszen 16 Balassi-strófából álló verset állít elő, ám az kétségtelen, hogy a hatalmaskodó eszköztárát gazdagító (*titkos ólalkodás, vérben forgó szemek, háborúságok* stb.) kifejezések, továbbá az általa oly kedvelt, szinonimákat sorjázó párhuzamosságok ellenére a gondolatmenet változatlan marad, s ezt nem változtatja meg az sem, hogy egy helyütt az eredetitől s persze Balassitól is eltérően egy strófában kifejezetten az *Udvar s irégy tisztekre* emlékeztetően egy familiáris megpróbáltatásával toldja meg a szöveget:

Mint vívó fegyverét,
Ki-ki hazug nyelvét
Ellenem élesíti,
Magát hazugsággal,
Rám való szólással
Uránál kedvesíti,
Sőt ugyan jutalmát,
Mint nyelve fő zsoldját,
Elleneségemtől lesi.

A Balassinál elmondottakra visszautalva a második versszakban Rimaynál is múlt idő szerepel, de ez nála nem jár a szerkezet megbontásával. Erőteljesebben jelzi ugyanakkor a helyzetet leíró és az Istenhez odaforduló rész közötti váltást: „Meghallja kértemet, / Hallván szükségemet, / Ha így kezdéndeek szólnom.” A sok bőbeszédűnek tetsző betoldás mellett kifejezetten sikeresnek tekinthető, hogy a tanítás meghallgatása helyett a még talán Balassiét is hajazó megoldás alkalmaz: „Most is szememnek fényt, / S lábomnak adj ösvényt, / hogy én azt bátran járjam.”

Említésre méltó az is, hogy a latin mintához hasonlóan ő is saját magához, illetőleg a lelkéhez szóló felszólítással zárja a költeményt.

Másfelől azonban az egyéni kegyességnek azok a mozzanatai, amelyeket Balassinál kimutattunk, teljességgel hiányoznak. Ezek mindegyikét most nem soroljuk fel újra, a különbség érzékeltetésére elegendőnek látszik, hogy a vers elejére helyezett nyomatékos kérdés Rimaynál így hangzik: „Egyet kértem s kérek, / Mind amiglen élek, / Szívem szerint szüntelen, / Minden rossz gondoktól, / Megmentvén azontúl, / Hogy láthassam szent helyen, / Az úrnak házába, / Élven zsellér módra, / Nevét áldván szenteljem.” Te-

gyük hozzá, hogy ezt követően egy nagyon izgalmas retorikával több beszélőt megszólaltató vers következik az anyaszentegyház tagjainak háborgatói ellen, amelyben a hívek nevében megszólaló első és utolsó beszélő a hit helyes útján járók védelmezéséért könyörög, ami nem csupán a rabság megszüntetését, hanem a kevélyek társaságának megrontását is felöleli. Mivel dolgozatunknak nem Rimay a tárgya, ezt tovább nem részletezzük, hanem a Rimay Lipsiushoz írott levelét újra értelmező Bene Sándor tanulmányához¹⁹ s különösen annak befejező részéhez, illetőleg az ennek tanulságait levonó és „a sztoicimus mögé rejtett felekezeti meggyőződésről” beszélő Ötvös dolgozatához²⁰ utaljuk az olvasót.

Ex Psalmo 42.

1.
Mint az szomjú szarvas, kit vadász rettentett,
Hegyeken-völgyeken széllyel mind kergetett,
Rí, léh, s alig vehet szegény lélegzetet,
Keres kútfejeket,
2.
Úgy keres, Úr Isten, lelkem most tégedet,
Szerte mind kiáltván az te szent nevedet,
Szabadulására, hogy onts kegyelmedet,
Mint forrásfejedet.
3.
Ételem mert nincsen fohászzkodás nélkül,
Italom csak méreg keserű könyvemtül,
Midőn ily szót hallok én ellenségimtül,
Kiben lelkem elhűl,
4.
Mond: Te számkivetett, nyavalyás megomlott,
Amaz reménletted Istened most holott?
**Tőled immár régen talám elhasomlott,
Hogy vagy ilyen romlott.**
5.
Mely szó csak meg nem öl nagy szegyenletembe,
Hogy kevély ellenség azt veti szemembe,
Kin elkeseredom, s ottan jut eszembe,
Mint éltem helyembe,
6.
Midőn nagy sereggel, zengéssel-bongással,
Templomodba mentem szentelő áldással,
Szinte az ajtódig, sok szép hangossággal,
Oly nagy méltósággal.
7.
De te mindazáltal, szomjú lelkem, ne félj,
Sőt régi Uradban minden ellen remélj,
Bízván kegyelmében, higgy, és csendessen élj,
Gonoszt hozzá ne vélj,
8.
**Mert még megtéríti régi szerencsédet,
Kiben virágoztat jókkal úgy tégedet,
Tél után tavasszal mint az szép kerteket,
Megáldja fejedet.**

9.

---

19 BENE Sándor, „Rimay vindicatus (Rimay János Justus Lipsiushoz írott leveléről”, in *Filológia és textológia a régi magyar irodalomban, Tudományos konferencia*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor és TASI Réka, 139–184 (Miskolci Egyetem BK, Magyar Nyelv-és Irodalomtudományi Intézet: Miskolc, 2012).

20 ÖTVÖS Péter, *Rimay János költészete...*

Kiért mondasz te is néki dicséretet,
Mint egy fülemile sok szép énekeket,
Ámbár szenvedjek hát érte mindeneket,
Nyeljek sok bűt s mérget,

10.
Csak légyen korosként lelkével mellettem,
Hogy fájdalmam miatt ne vesszen életem,
Mint Jordán és Hermon, fogyhatatlan hitem,
Légyen erős lelkem!

11.
Mert ha tenger búsul parancsolatjára,
Hát rám is ő ereszt bűt, bűnös fiára,
Támaszkodom azért jóakarátjára,
Mint atyám karjára,

15.
No azért elbágyadt lelkem, te ne búsulj,
Buzgó imádsággal sőt Uradra burulj,
Erős reménységgel csak őhozzá szorulj,
Tőle el ne fordulj!

12.
Főképpen, hogy tudom, már hogy nemsokára
Megkönyörül rajtam az bosszúságára,
Az ki járt életem vesztére s kárára,
Szégyenvallására.

13.
Kiért áldom őtet, erős kősziklámot,
Csak ne hagyja fogyni el bizodalmomat,
Mikor bosszontással gyűjtják nyavalyámot,
Mint olajjal lángot,

14.
Mondok: Csak ne kérdjék, hogy hol én Istenem,
Mert mérgemben akkor nem tudok mit tennem,
Hogy azzal terjesztik keservemet bennem,
Kész volnék holt lennem.

Béza argumentuma

Praebet nobis hic psalmus singulare fidei exemplum cum eximio pietatis studio coniunctae. Testatur enim David exul et non modo dignitatis bonisque omnibus spoliatus, sed etiam undiquaque ab hostibus crudelissimis ad necem quaesitus, sese tamen animum minime despondere. Deinde nihil se facere dixit caeterarum rerum tantam iacturam, prae hoc uno quod cum antea caeteris in tabernaculum de more proficiscentibus praeire consuevisset, cogereur adminiculis illis fidei a Deo praescriptis carere. Intelligebat enim vir sanctissimus, quantumvis quocumque pervenisset, Deum praesentem haberet, et tantum in cognitione Dei et sui officii profecisset, quantum alius nemo, maximum tamen esse publicorum sacrorum coetuum usum, et neminem esse, qui auditione verbi et sacramentis non egeat. Hoc igitur animadvertant imprimis qui, quoniam sibi sapientes videntur, conciones sacras et sacramenta ultro negligunt, ac multo etiam magis qui caducorum bonorum usum redimunt sacri ministerii iactura, qui denique malunt in idolatriae sordibus iacere, quam ecclesiae accenseri.

A kegyesség kivételes gyakorlásával összekapcsolt hit páratlan példáját tárja elénk ez a zsoltár. Arról tanúskodik, hogy a száműzött és nem csupán méltóságától és minden vagyonától megfosztott, hanem a legkegyetlenebb ellenségei által halálra is keresett Dávid a legkevésebb sem veszítette el bátorságát. Kijelentette, hogy minden egyéb javainak elvesztése semmi ahhoz az egyhez képest, hogy bár korábban megszokta, hogy az előírások szerint bevonuló többiek

előtt menjen be a szentségházba, kénytelen a hit ezen Isten által előírt támogatását nélkülözni. Megértette ugyanis ez a legszentebb férfiú, hogy bárhol bármi is történik, Isten velem van, és bár olyan messzire jutott Isten és kötelességei megismerésében, mint senki más, a legfontosabb mégis a nyilvános szent gyülekezetek életében való részvétel, s hogy senki sem nélkülözheti az Isten igéjének hallgatását és a szentségeket. Ez első sorban azok számára figyelmeztetés, akik magukat nagyon bölcsnek tartván önként negligálják a szent beszédeket és a szentségeket, és még sokkal inkább azoknak, akik a múlandó javak előnyeit a szent minisztérium elutasítása révén szerzik meg, továbbá azok számára, akik inkább azt választják, hogy a bálványimádás szennyében fetrengjenek, mintsem hogy az egyházhhoz csatlakozzanak.

Béza prózai parafrázisa

1.

Quemadmodum cervus a venatoribus diu multumque agitatus fontes avidissime glocitans requirit, ita miser ego, quem isti tot iam annis persequi non desinunt, toto pectore vociferor ad te Deus.

Ahogy a vadászok által hosszasan és sokáig űzött szarvas keresi mohón lihegve a forrásokat, úgy én szerencsétlen, akinek üldözésével ezek már annyi éve nem hagynak fel, teljes szívemből kiáltok hozzád, Istenem.

2.

Nec enim honores amissos, aut opes, aut conjugem, cognatos et amicos requiro, sed tui potius Deus, vivi et perennis fontis siti et desiderio totus contabesco. Eheu igitur quando tandem mihi miserrimo dabitur, ut te in aede tua conspiciam.

Nem az elveszett megbecsülést, a kincseket, a házastársat, a rokonokat, vagy a felebarátokat keresem, hanem inkább, Istenem, a te élő és örök forrásodnak a szomjúságától és vágyától sorvadok egészen. Jaj, tehát mikor adatik meg nekem szerencsétlenségem, hogy téged a te házában tekinthesselek meg.

3.

Lacrymis dies ac noctes meipsum pasco, audiens impios istos, mihi quasi abs te sim desertus insultantes et quotidie, ubi sit Deus meus rogitanter.

Könnyekkel táplálom magam éjjel és nappal, hallgatva az istentelenekeket, akik engem úgy gúnyolnak, mintha el lennék hagyatva tőled, s naponta kérdezzetik, ugyan hol van az én Istenem?

4.

O quam vero acerba est mihi superiorum temporum recordatio, cogitanti quam olim solerem ego numerosam turbam domum tuam usque deducere, campis ipsis laudes tuas canentium et tripudiantium sonitu personantibus.

Ó, mily keserű is nekem az elmúlt időkre való emlékezés, ha arra gondolok, hogy egykor nagy tömeget vezettem a te házához, miközben a mezők is a dicséretedet zengőktől és a táncolók hangjától voltak hangosak.

5.

Agedum tamen animula, cur es ita consternata, et tantopere tumultuaris? Expecta dum adveniat Deus ille liberator tuus. Nam ille sat scio, faciet ut rursum in eius sacrario apparens illi de mea liberatione gratiam agam.

Úgyan hát, lelkecske, mért vagy úgy elkeseredve, és miért nyugtalankodsz oly nagyon? Várd ki, amíg megérkezik Isten, ő a te szabadítód. Mert ő, jól tudom, elintézi, hogy szentélyében megjelenve szabadulásomért újra hálákat adjak neki,

6.

Sed ehe mi Deus, corporis et animi viribus prostratis jaceo de te tam procul absente cogitans, ad Jordanem usque fugatus, et in istis Hermonis et Mizarum montium jugis delitescens.

De jaj, én Istenem, testem és lelkem erőinek megsemmisülése közben csüggedezek, rólad, a távollévőről elmélkedve, egészen a Jordánig menekülve és elrejtőzve a Hermon és Mizar hegyeinek ormain.

7.

Gurges gurgitem excipit, et quasi ad me perendum compellat, tempestatibus tuis horribili cum sonitu quasi diruptis, nubium canalibus in meum caput provolutis, et fluctibus semel omnibus ad me obruendum effusis.

Örvényre örvény következik, és engem mintegy pusztulásra ítéltet, kerget, miközben rettenetes zengéssel szinte leszakadnak viharaid, a felhők csatornáiból fejemre zúdulnak, és egyszerre minden hullám elpusztításomra özönlik.

8.

Absit tamen, ut animum despondeam. Nam certe Jehova interdiu quidem mihi pro sua bonitate prospiciet, noctu vero praebibit mihi canendarum ipsius laudum argumentum. Deinde nunquam desinam Deum vitae utique meae unicum autorem ac conservatorem precari.

Mégis távol legyen tőlem, hogy elcsüggedjek. Mert Jehova jóságáért nappal biztosan mégis rám tekint, éjjel pedig okot szolgáltat nekem dicséretének éneklésére. Ezért sosem hagyom abba Istent, éltem egyetlen szerzőjét és őrizőjét kérlelni.

9.

Dicam, inquam, Deo, cuius unius praesidio innitor, Te ne vero mei immemorem esse, et pati ut ab hoste oppressus in squalore et moerore perpetuo iaceam?

Így szólok majd – mondom – Istenhez, az egyetlenhez, akinek oltalmára támaszkodom: s valóban éppen te feledkeztél volna meg rólam és tűröd, hogy az ellenségtől elnyomatva mocsokban és örökös gyászban heverjek?

10.

Me ne nunquam respicies, non eorum quibus iniquissime sum spoliatus iactura commotum, sed impiis illis hostium meorum vocibus ad ossium usque medullas transfossum, quum illos subinde per ludibrium audio, ubi sit ille Deus meus, rogitantes.

Hát sohasem tekintesz rám, aki nem azoknak az elvesztése miatt vagyok fölündulva, amiktől a legméltánytalanabb módon vagyok megfosztva, hanem ellenségeim istentelen szavai által vagyok teljességgel keresztülverve, mikor hallom, hogy gúnyosan kérdezik ismételten, hol van az én Istenem.

11.

Agedum igitur animula, cur ita es consternata, et cur tantopere tumultuaris? Expecta potius dum adveniat Deus. Dabit enim ille rursum, ut liberatus ei gratiam agas. Sic ille me liberans vultum meum exhilarabit, ille, inquam, Deus meus est.

Nos hát lelkecském, mért vagy úgy elcsüggedve, és miért nyugtalankodsz oly nagyon? Várd meg inkább, amíg megérkezik az Isten. Megadja ő újra, hogy megszabadulván hálát adj nekik. Így ő engem megszabadítva tekintetem felvidítja, mondom, ő az én Istenem.

Míg az előző vers argumentumában az engedékenyebb Bézával találkoztunk, itt a tőle megszokott keménységgel fogalmazza meg a szervezett egyházhoz és annak intézményeihez tartozás követelményét. A prédikációk hallgatását és a szentségek vételének elmulasztását ugyan bizonyára a humanistákat célba véve kezeli arisztokratikus attitűdként, ám a befejezés arra a szóhasználatára emlékeztet, amellyel Kálvin és környezete azokat az Itáliában vagy Franciaországban élő protestánsokat ítélte el, akik a mártíromságról lemondva a nikodémista gyakorlat szerint éltek, így próbálták megőrizni hitüket.²¹ Ehhez társul az egyházszervezés gondjaira kihegyezett gyakorlatiasság, amellyel a lelkészek eltartásához anyagaikkal hozzájárulni nem akarókat marasztalja el.

A zsoltár meglehetősen kihegyezett értelmezése ez, ám másfelől kétségtelen, hogy szerzője óvakodik attól, hogy anakronizmusokkal dúsítsa az alapszöveget. A földi dolgokról való lemondás részletezése is csak a prózai parafrázisban történik meg, csak ott beszél az elveszett megbecsülésről, a kincsekről, a házastársról, a rokonokról és a felebarátokról. Nem tér ki ezekre Buchanan és Béza verses parafrázisa sem, amelyek legalábbis Waldapfel József szerint a negyedik versszakkal bezárólag vezették Balassi Bálint tollát.²² A lengyelül is tudó nagy irodalomtörténész bevonta a vizsgálatba Jan Kochanowskit is, s az első négy strófa esetében a három költő szövegeinek egymást erősítő jelenlétére hívta fel a figyelmet. Szerinte a szarvas hasonlat két strófára kiterjedő kibontása, továbbá a *fluente quaerens algida requirit* és a *keres kútfejeket, az omne per nemus resurgit* és a *hegyeken völgyeken, széllyel mint kergetett* továbbá a *clamore te magno* és a *szerte mind kiáltván* kifejezések megfellelhetőek egymásnak, de a figyelemre méltó párhuzamosság („Ételem mert nincsen fohászkodás nélkül, / Italom csak mérreg keserű könnyemtől”) is levezethető Bézából és főleg Kochanowskiból. Az utóbbival és Buchananal közös ugyanakkor a száműzöttség markáns jelenléte, hiszen a *számkivetetthez* illesztett egyik jelző (nyavalyás) is egy irányba mutat (*miser*, illetőleg *neđzik wygany*). Jóllehet Waldapfel csupán lehetőségekről beszél, azért idéztem fel ezeket a he-

21 A kérdéskörrel folyó 16. századi polémiának nagy modern szakirodalma is van. Erről magyar nyelvű összefoglalás: ALMÁSI Gábor, *Reneszánsz és hunanizmus* (Budapest: L'Harmattan, 2017), 200–251.

22 WALDAFEL, *Adalékok...*, 74–76.

lyeket, hogy lássuk a lengyel költő elemzési szempontomból különösen fontos három versszakának kontextusát. Idézzük fel először a mondott strófákat:

2.

Ciebie, żywego, wieczny Boże, zdroja,
Upracowana pragnie dusza moja,
Przyjdzie wždy ten czas, że ja swą osobą
Stanę przed Tobą?

Téged, forrást szomjaz meggyötört lelkem, vajon eljön-e az idő, amikor magam személyében állok majd előtted?

3.

Lzy moja karmia, potrawy placz wieczny
Kiedy mie coraz pyta lud wszeteczny:
„Gdzie teraz on twój, nedzniku wyniany
Bóg zawołany?”

*Könnyeim táplálnak, élelmem az örökös sírás, amikor a szemérmetlen nép azt kérdezi tőlem:
„Elűzött nyomorult, hol van most Istened, akit szólítasz?”*

4.

To człowiek szlyszęc umiera na poły,
Pomniąc na on krzyk ludzi swych wesoły,
Które prowadzić zwykł był aż do proga
Zywego Boga.²³

*Ezt hallva félig halott lesz az ember, emlékezvén azoknak az embereknek a vidám kiáltozásaira,
akiket küszbödíg szokott vezetni.*

Úgy gondolom, az idézetek – az alább még idézendő mozzanattal együtt – egyfelől megerősítik Waldapfelnek azt a gyanúját, hogy Balassinak Kochanowski is forrása lehetett, másfelől nyilvánvalóvá válik a két költő spirituális rokonsága is. Láthattuk, hogy Béza prózai parafrázisában a beszélő a házában akarja megtekinteni Istenét, a versesben pedig vidám orcával óhajt a szent oltárhoz járulni (*quando stanti ante vultus dabitur illas ad sacras vescier aras?*). Buchanan is azt a napot akarja megérni, amikor visszatérhet Isten templomába (*O niveum diem, qui templo reducem me statuet tuo*). A két kelet-közép-európai költő viszont egyáltalán nem beszél templomról vagy szent helyről, ők megelégszenek tehát azzal, hogy lélekben, illetőleg szabadító erejének örömeiben találkoznak Istennel.

További nagyon fontos egyezésre figyelhetünk fel, ha egymás mellé tesszük Balassi ötödik és hatodik, és a tömörebben fogalmazó lengyel költő negyedik versszakát, továbbá Béza megoldásait. Láthattuk, a prózai parafrázisban a genfi teológus keserűnek

---

²³ Jan KOCHANOWSKI, *Psalterz Davidow*, opr. Jerzy ZIOMEK, Biblioteka narodowa 174 (Wrocław–Kraków: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1960), 89–91.

minősíti az azokra a régi időkre való *emlékezést*, amikor rendre nagy éneklő tömeget vezetett el Isten házához a dicséretet zengedező táncolóok zajától hangos mezőkön át. Az interpretáció szerint az erre való emlékezés elgyengíti a lelkét (*effundo animam meam*): Kochanowskihoz áll tehát a magyar költő legközelebb, amikor azt írja, hogy *csaknem megöli* a szégyen, amikor összehasonlítja mostani és régi helyzetét, hiszen a lengyel költőnél is azt olvassuk, hogy *félíg halott lesz az ember*. A különbséget ugyanakkor jóval érzékletesebben jeleníti meg Balassi azáltal, hogy a hatodik strófában nem csupán vidám kiáltásokra emlékezik, mint a lengyel költő, hanem a megszépítő messzeségben nagy sereg ünnepélyes vonulását jeleníti meg harmóniát sugalló hanghatások kíséretében.

Kiemeltük tehát a fentiekben az emlékezés fontosságát. Ennek belátását elősegíti, ha Balassi által oly érzékletesen megjelenített vonulásról elolvassuk a Béza által kivonatolt Möller véleményét. Ő fentebb említett művében azt írja, hogy sokak szerint Dávid nem a múltban megtörtént dologról beszél, hanem a közeljövőben hamarosan bekövetkezőről, de szerinte a következő versszak nyilvánvalóvá teszi: a korábbi boldogság fájdalmas felidézéséről van szó.²⁴ A német teológus nem nevezi meg, kikre gondol, s a hatalmas nemzetközi anyagban nem lenne könnyű előkeresni a szerinte tévesen vélekedő szerzőket, azt viszont biztosan állíthatjuk, hogy a Balassi előtti és utáni magyarországi versanyagban kizárólag ezzel találkozunk, az RPHA által számon tartott 16. századi szövegek mindegyike eljövendőről beszél. Mivel *A Fohászkodom hozzád Uram, Istenem...* (RPHA 0421) kezdetű dicséret a cím ellenére csak nagyon kevéssé kötődik a zsoltárhoz, szempontunkból nem vizsgálható. Annál inkább az a Bornemisza énekeskönyvében ennek szomszédságában olvasható *Mint kívánkozik a szarvas a kútfejekhez...* (RPHA 0996) kezdetű, amelynek az ellenség szavai felhozása utáni strófáit érdemes idéznünk is:

Lelkemet ezt megemlítvén vetem sírásba,
Mert én megyek csudálatos hajlékba,
Anyaszentegyházba, az Istennek házába.

Oly nagy szép vígságos szóban és dicséretben,
Isteni vallásban és tiszteletben,
Lakozom zengésben, angyali éneklésben.

A Jóllehet nagy sokat szóltunk Dávid királyról... (RPHA 0691) Debrecenben és Bornemisza által Detrekön kiadott két változata között Pap Balázs ugyan érdekes eltéréseket mutatott ki,²⁵ ám a testi épségét is elvesztő beszélő mindkét változatban ugyanazt mondja:

---

24 „Nonnulli existimant Davidem in hoc versu proponere sibi consolationem, et loqui non de praeterito tempore, sed futuro, quod paulo post reversus ab exilio cum frequentia sit aditurus templum et celebraturus beneficia Dei, sed sequens versus ostendit, ex dolore potius et recordatione prioris felicitatis quam spe futurae liberationis haec verba esse prolata.”

25 PAP Balázs, *Históriák és énekek*, Pannónia könyvek (Pécs: Pro Pannonia Kiadó, 2014), 98–100.

Oly nagy szeretettel és nyájassággal,
Uram ájtozom lenni az jókkal,
A te szent házadban te népeiddel.

Mivel Debreceni Szőr Gáspár *Szomjúhozik lelkem, mint a szarvas a hideg kútfüre...* (RP-HA1341) kezdetű verse csak az első sorokkal kapcsolódik zsoltárunkhoz, nem maradt más, mint hogy emlékeztessünk arra, hogy közismerten ez történik Szenci Molnár Albert híres zsoltárában is. Az viszont talán kevésbé közismert, hogy a híres francia min-tában is egyértelműen az egykor megtörténeket idézi fel a beszélő.

Visszatérve Balassihoz, ezt követően az elcsüggedt lélek biztatásában még együtt halad prózai és verses mintáival (7. versszak), ám az ezt követő öt strófában ez a párhuzamosság csupán nyomokban fedezhető fel. Ez igaz már Béza prózai parafrázisára is, de még markánsabb az eltérés a versestől, ahol a Jordán mentén és a hegyek szikláin elbágyadt beszélőnek az egy egész strófát is felemésztő vihar tombolásával is meg kell küzdenie, s csak az ezt követően, a fény felragyogása után jutunk el az üdvösség szer-zőjének dicséretéhez:

Iipse tui memor, ecce Deus mi
Jam colliquesco ab Jordane atque montium
Rupibus exul.

Truditur ecce procella procellis
Et ignei rauca rutilo simul tonant
Aethere nimbi:

Ecce ruente tui impete fluctus
Rapidique rapido fluminis feror miser
Vortice nersus.

Buchananál még részletezőbb a Jordán partvidéke és Hermon szikláinak közötti veszélyekkel teli bujdosás, s nála visszatérő elem a tomboló vihar hullámverése után fény, hiszen már a második strófában is fényességes aranyló ragyogásként (*O lucis iubar aureum*) szólította meg azt, akinek templomába kíváncszott.

Balassinál mindez elmarad, hiszen a lélek nyugalomra intését követően a régi szerencse visszatérése következik, tavasszal és szép kertekkel, ahol a hálaadás a fülemüle szép énekéhez hasonlatosan hangzik el, s a tomboló vihar is a tenger búsulásává szelődül („Mert ha a tenger búsul parancsolatjára”). Mindez az ugyancsak jelentősen tömörítő Kochanowskihoz áll legközelebb, akinél ugyanakkor egy versszak mégiscsak marad a vihar megjelenítésre, de ezt megelőzően a csüggedő lelket vigasztaló strófában a következőket olvassuk:

Niech się jako chce, trworzy dusza moja,
Wieczna jest, Panie, we mnie pamięć twoja,

Tego i Jordan, i hermonske skały
Będa słuchały.

Hánykódjon hát, ahogy akar, lelkem, örök a Te emléked, Uram, bennem, a Jordán és Hermon sziklái is hallgatni fogják ezt.

Hajlanék arra, hogy a csüggedés itteni visszafogottságát is rokonítsam a Balassinál olvashatóval („De te mindazáltal, szomorú lelkem, ne félj”), de ennél is lényegesebbnek tartom, hogy a lengyel költő a régi szerencse visszatérésének áldását ugyan nem részletezi, viszont Bézától és Buchanantól teljesen eltérően pozitív kontextusban említi a Jordánt és Hermon szikláit. Talán az sem mellékes, hogy a Balassihoz hasonlóan Mizar hegye nála is kimarad, de fontosabb természetesen az, hogy a magyar költőnél szintén egyértelműen pozitív előjellel szerepelnek, a lélek és a hit nagyon kívánt erősségét jelenítik meg.

A befejező részben aztán az eltérő terjedelem közös mozzanatként mindhárom parafázisban megmarad a dikciónak keretet adó szembesülés a *hol van a Te Istened-kérdéssel*, s a válasz is a lelket a bizalom és a hit visszanyerésére, illetve megőrzésére való biztatás. Balassi beszélője ugyanakkor kétszer is a könyörög azért, hogy hite fogyhatatlan legyen.

Psalmus 51.

Ad notam: Az Szentháromságnak, kinek imádkoznak, Krisztus, másod személye

1.

Végtelen irgalmú, ó, te nagy hatalmú

Isten, légy már kegyelmes!

Onts ki mindenestől jódot rám kebledből,

mert lá, mely veszedelmes

Bűnöm miatt lelkem, ki titkon rág engem,

mert nagy sebbel sérelmes.

2.

Mosd el rólam immár, kit lelkem alig vár,

mosd el bűnöm rútságát,

**S együtt a rút hírrel, mint rút búzt, enyészd el
förtelmem бүdös szagát;**

Esmérem vétkeket, kiért nap engemet

rettent, mutatván magát.

3.

Csak néked vétkeztem, bűnt ellened töttem,

ó, kegyelmes Istenem,

Kit semmi ravaszág nem csalhat, s álnokság
rejtve elötted nincsen,

Mert az nagy kék égből, mint királyi székéből
látod, mit mível minden.

4.

Ha érdemem szerint reám eresztesz kint,

veszek, s jaj, hová legyek?

Ha teljes éltemben bűnt tettem mindenben,

bizony **Pokolra megyek,**

Mert még létem előtt testem megfertőzött,

ó, Istenem, már medgyek?

5.

Engem mert vétkével anyám éltetett el,

méhében hogy hordozott,

Vétket te pengig bánasz, igazt szeretsz, kívánsz,

ki tiszta szívet hozott,

Hogy életre adál, **azonnal oktatál,**

mint érteném titkodot.

6.

ÉN rút, háládatlan azért, foghatatlan

Isten, hozzád kiáltok,

Tisztíts izsópoddal, irgalmassággal,

mert lá, ki nagy kint vallok,

Hogy undok vétkeimből megtisztulván belől
legyek szebb, hogysesem vagyok!

7.
Legyek fejérb hónál, s örömondással
tölts bé az én fületem,
Élemíts elmémet küldvén örömedet,
ne szárasz ki velőmet
Csontomból bánattal, ne nézz rám haraggal,
mosd el inkább vétkeket!

8.
Teremts ismét bennem, Teremtő Istenem
tisza szívet kegyessen,
Füdd belém ismegént, hogy nagy szívem szerént
lelkem igazt szeressen,
Engem, **romlott** szegént, rossz érdemem szerént
haragod el ne vessen!

9.
Ne fossz meg lelkedtől, sőt idvösségemről
mondj örömet már nékem,
Szentelő lelkeddel hadd épüljön meg fel,
mint azelőtt, bús lelkem,
Hogy sok tévelyedtek tehozzád térjenek,
követvén bízást engem.

Béza argumentuma

Psalmus iste tunc a Davidis scriptus sicut hebraea inscriptio declarat, quum a Nathane propheta gravissime esset increpatus de teterrimo illo adulterio simul et homicidio, sicut scribitur 2.Sam 12 Insignis est inter omnes Davidicos continens illustre resipiscentiae exemplum, quod praeat oportet peccatorum remissioni illustre, inquam sive personam ipsam Davidis, sive ipsius peccatum, sive denique rem ipsam spectes, id est resipiscentiae singulas partes. Primum enim hic proponitur nobis regis potentissimi et prophetae sanctissimi, et optime si quisquam alius de ecclesia meriti exemplum, nempe ut discamus non alium esse regum quam pauperum Deum, et quo magis aliquis inter homines eminent, eo eminentius esse ipsius peccatum, ac proinde tanto magis ei laborandum, ut caeteris praeat poenitentiae exemplo. Jam quod ad illud attinet, de quo hic agitur, nescio an habita ratione circumstantiarum personae Davidis, ullum tot tantorumque in uno facto scelearum monumentum extet, ex quo intelligimus quanta sit praestantissimorum etiam hominum imbecillitas, et quanta rursus clementia Deus Optimus. Maximus erga rescipientes utatur. Sed si, quod praecipuum est, accurate expendamus, haud scio an ullum unquam extiterit talis poenitentiae exemplar. Nam quod ad interiorem peccati agnitionem ac detestationem attinet, quam contritionem vocant, non video, quid in ista desiderari possit, quum sese David ab ipso conceptionis suae momento reum aeternae damnationis fatea-

10.
Az kövér áldozat jó kedvet nem hozhat,
jól tudom, Uram, néked,
Mert ha az kellene, örömet tisztelne
bús fejem azzal téged,
**Töredelmességgel, buzgó könyörgéssel
beszélem azért néked:**

11.
Ímé, kioldoztam, s teelődbe hoztam
fene ötte sebemet,
Kit csak te gyógyíthatsz, életre fordíthatsz,
szánd keserves fejemet,
**Bűneim kínjával, testem fájdalmával
ne gyötörd életemet!**

12.
Ha előbb nem hadtad, sőt hozzád fogadtad,
tahát mostan se hadd el
Jóvoltodból szegént, jó szokásod szerént
Sion falát támaszd fel,
Hogy, mint áldozatot, adjak úgy hálákot,
ki neked leginkább kell.

tur, et omnes circumstantias sui sceleris diligentissime persequatur, tantum abest, ut ulla quaerat subterfugia, vel ullam meritorum compensationem somniet. Quod si exteriorem peccati confessionem consideremus (quae est altera verae resipiscentiae pars, quam vulgo cum satisfactione confundunt), cuiusmodi tandem est tanti regis et tanti prophetae exemplum, qui suae regiae maiestatis, et omnis privatae existimationis omni humano respectu posthabito, non modo sui illius sceleris historiam possunt scriptis tradi, sed etiam sempiternum ipsemet scripsit eius agnitionis testimonium, quo toti ecclesiae satisfaceret. Noverat enim vir sanctissimus, pudere nos peccati non resipiscentiae oportere, neque eiusmodi publica quoque confessione labem iustam a peccato coram ecclesia augeri, sed potius deleri, tantum abest, ut delicatis illis nostri seculi hominibus similis esset David, qui quidvis potius quam huius disciplinae iugum tulerint, quod tamen Rex tantus ultro subiit. Denique verae resipiscentiae fructus hic quoque manifestissime elucet, Deo vere poenitentes suos minime deserente, sed contra ipsis etiam peccatis, tum ad suam gloriam, tum ad eorum resipiscentiam ac consolationem abutente. Admiserunt autem huic psalmo duo praeterea verae religionis capita: unum de originis peccato, alterum de sacrificiorum abusu, quasi in externa illa ceremonia pro peccato posita esset expiatio, quum contra non placerent sacrificia ab impuris profecta, ac proinde praeire remissionem peccatorum oporteret, quae postea sacrificii in fide factis in animis credentium obsignaretur.

Ezt a szoltárt a héber felirat szerint Dávid akkor írta, amikor Nathan próféta igen keményen felelősségre vonta az igen ocsmány házasságtörés és a gyilkosság rettenetes bűne miatt, amint erről Sámeul 2. könyve 12. fejezetében olvashatunk. Igen nevezetes ez Dávid művei között, mely a bűnbánat jeles példáját tartalmazza, melynek meg kell előznie a megbocsátást; mondom, nevezetes [példa ez], akár magának Dávidnak a személye, akár az elkövetett bűn, akár az eset miatt, tehát a bűnbánat egyes aspektusai miatt. Először is egy igen hatalmas király, egy igen szent próféta, egy az egyház vonatkozásában mindenkinél érdemesebb [férfit] példája adatik itt előnkbe, tudniillik, hogy megtanuljuk, hogy ugyanaz a királyok és a szegények Istene, s hogy minél kiemelkedőbb ember valaki, annál súlyosabb az ő vétke, továbbá hogy annál keményebben kell dolgoznia, hogy mások számára a bűnbánat példájául szolgáljon. Ami pedig azt a dolgot illeti, amiről itt beszélünk, nem tudom, hogy megfontolván Dávid személyének állapotát, létezik-e más példája az egyetlen tettben [elkövetett] ilyen nagy bűnnek, amiből azt is megérthetjük, hogy mennyire védtelenek még a nagy emberek is, továbbá azt is, hogy milyen nagy a Mindenható Hatalmas Isten kegyelme a bűneit megbánó iránt. De ha alaposan megvizsgáljuk, ami ebben rendkívüli, úgy vélem, aligha lelhetjük fel másutt a bűnbánatnak ilyen [nagyszerű] példáját. Mert ami a bűn benső elismerését és megutálást illeti, amit töredelmességnek neveznek, nem látom, hogy mit is lehetne abban hiányolni, mivel Dávid megvallja, hogy fogantatásától fogva örök kárhozatra [méltó] bűnös, bűnének minden körülményét szorgalmasan elbeszéli, nem törekszik mentő körülmények keresésére, s nem álmódzik az érdemek általi jóvátételről sem. Ha a bűn megvallásának külső mozzanatait vizsgáljuk (ami az igaz bűnbánat másik része, melyet a közfelfogás összekever az elégtétellel), számunkra ennek a nagy királynak és nagy prófétának ugyanilyen [nagyszerű] a példája, aki királyi fenségére és az emberek előtti hírnevére való tekintet nélkül nem csupán feltárja és írásban rögzíti vétkének történetét, hanem írásában saját magát teszi a beismerés példájává, hogy ezzel az egész egyház számára elégtételt nyújtson. Azt is tudta ez a szent férfit, hogy nem kell szégyellni a bűn

megvallását, s hogy a vétkes bűneinek ilyen nyilvános megvallása az egyház színe előtt nem növeli a szégyenfoltot, hanem inkább eltörli, és bizony Dávid cseppet sem hasonlít a mostani idők kényeskedőihez, akik inkább bármilyen terhet elviselnek, mint az efféle gyakorlat terhét, amit ez a nagy király önként magára vett. Az igaz bűnbánat gyümölcse a legnyilvánvalóbban abban mutatkozik meg, hogy a bűneit igazán megvallót Isten nem hagyja magára, hanem épp ellenkezőleg ezeket a bűnöket részben saját dicsőségére, részben az ő megjavításukra és vizsgálásukra fordítja. Ehhez járul még a zsoltár két további tétele az igaz vallást illetően: az egyik az eredendő bűnről szól, a másik pedig a szentségekkel való visszaélésről, mintha ebben a külsődleges ceremóniában benne lenne a bűnért való elégtétel, ezzel szemben valójában nem helyes, hogy a szentségekkel tisztátalanok éljenek, ezért illene, hogy a bűnök elvetése megelőzze azt, amit később a hittel vett szentségek tanúsítanak a hívők lelkében.

Béza verses parafrázisa

1.

Ah Deus immensum clemens miserere peccantis
Et quaecunque bonitas in tuo pectore regnat,
Servando huic misero se protinus exerat omnis.

Ó, mérhetetlenül kegyes Isten, könyörülj a bűnösön, s mindaz a jóság, ami benned lakozik, tisztént mutakozzon meg teljesen ennek a megmentendő szerencsétlennek.

2.

Elue me sceleris pollutum crimine tanti,
Elue, peccatique jube evanescere sordes.

Tisztíts meg engem, aki nagy bűntől vagyok mocskos, tisztíts meg, és parancsold meg, hogy enyészzen el a bűn szennyje.

3.

En scelera agnosco, scelerum noctesque diesque
Ante dies versans me lurida terret imago.

Íme elismerem bűneimet, bűneim sápasztó képe éjjel-nappal a szemem előtt forog és megrémít.

4.

Res etenim tecum proprie mihi: te, Deus, unum
Offendi infelix, quem non fraus ulla fefellit,
Sublimi e solio meque et mea facta tuentem,
Ut si pro meritis iudex mihi sederis, eheu,
Damnatus justas subeam te iudice poenas.

Ugyanis személy szerint veled van ügyem, szerencsétlen módon egyedül téged támadtalak meg, akit soha semmiféle hazugság nem csapott be, aki a magas trónusodról szemlélsz engem és tetteimet, s hogyha érdemeimnek megfelelő bíróként hozol ítéletet, jaj, vétkesként jogos büntetéssel sújtasz bosszulón.

5.

Me genetrix etenim grvida quum ferret in alvo,
Jam pollutus eram: siquidem me tempore mater
Et sordes pariter conceptas fovit eodem.

Bűnös voltam ugyanis már akkor is, amikor szülőanyám terhesen hasában hordozott, s egyszerre táplált anyám engem és a megfogant mocskot.

6.

At contra integritas sinceri pectoris una
Grata tibi: nec eras alios mihi doctor in usus,
Ingratum quondam tua quum me arcana doceres.

Ezzel szemben Neked egyedül az igaz szív tisztasága kedves, s nem tanítottál másra, amikor engem háládatlant titkaidra oktattál.

7.

Ah Deus, hyssopum hic adhibe, et quaecunque tenaces,
Abstergunt maculas: ut crimine purus ab omni
Emergam, penitusque ablutis sordibus, ipsas

Ó Istenem, nyújtsd izsópodat, és kidörzsölnék a makacs foltok is, hogy minden vétkektől megtisztulva mutakozzam, miután minden mocskok kitisztítatik.

8.

Exuperem candore nives, fac nuncius aures
Impleat ut melior recreant fac gaudia mentem,
Ne semel absorptis peream moerore medullis

Fehérséggel felülmúljam a hó [fehérségét], add, hogy jobb hír töltse be fületem, s hogy az örömhír újítsa meg lelkemet, ne pusztuljak el a szomorúságtól, miután bensőm kiszáradt.

9.

Iratos averté oculos, potiusque benignus
Multiplici dele contractas crimine labes.

Fordítsd el haragos tekinteted, s inkább töröld el kegyesen a sokféle bűnnel előidézett gyalázatot.

10.

Tu mihi summe opifex rerum, cor fingito purum,
Et recti inspira renovatum in pectus amorem.

Mindenek teremtője, készíts nekem tiszta szívet, és leheld megújult keblembé az igazság szeretetét.

11.

Ne me, ne miserum, Deus, abiice, neve repulsum

Ne vess el engem szerencsétlent, Istenem, és elűzőtként

12.

Afflatu sancto spolia, quin certa salutis
Gaudia restituas, ut qui me heroicus olim
Secrevit reliquis, porro quoque spiritus ornet.

Szent fuvallatodtól ne fossz meg, állítsd vissza inkább az üdvösség biztos örömeit, hogy ami engem egykor hősieen mekülönböztetett a többiektől, lelkem továbbra is ékességem legyen.

13.

Quo duce fretus ego errantes per devia multos
Voce regam, mutatosque in contraria flectam.

A sok járatlan [úton] tévelygőt az ő vezetésére támaszkodva kormányozzam, és tereljem ellenkező irányba a megromlottakat.

14.

Alme Deus, Deus, in quem tota mente recumbo,
Ne meritas a me poenas pro immanibus ausis,
Et, tanta, heu miserum, patrata caede reposce.
Da potius, lingua ut valeam fidibusque canoris
Te canere, in veniam promptum, fideique tenacem.

Éltető Isten, akire teljes lelkemmel ráhagyatkozom, ne ródd ki rám a megérdemelt büntetést mérhetetlen vakmerőségemért, és az elkövetett – jaj nekem, szerencsétlenség – rettenetes gyilkosságért. Add meg nekem inkább, hogy nyelvemmel és lantomat verve éneket zenghessek neked, alkalmasat a kegyelem [elnyerésére] és a[z igaz] hithez ragaszkodót.

15.

Os mihi tute aperi, tu dirige labra loquentis.
Ut tibi pro merita persolvant laudis honores.

Nyisd fel hát egészen a számat, és irányítsd a beszélő ajkait, hogy megérdemelt dicséretednek az áldozatot leróhassák.

16.

Ecce tibi non ara placet, non victima flammis
In fumos abiens, alioqui haec larga dedissem,
Et pridem crebris onerassem altaria donis.

Lám, neked nem az oltárok tetszenek, nem a füstté váló áldozat, hiszen akkor ezt bőséggel adtam volna Neked, és már régen zsíros adományokkal terheltem volna oltárodát.

17.

Sacra igitur meliora fero, quae spernere nunquam
O bone consuesti: deiectos nempe dolore
Attritosque animos, peccati et saucia sensu
Pectora, triste unique tibi medicabile vulnus.

Nemesebb áldozatokat hozok tehát Neked, olyat, amelyet, Ó Jóságos, sohasem szoktál megvetni, tudniillik a bűnös fájdalomtól elcsüggedt és sebesült lelkeket és sebesült lelkületű szíveket, egyedül általad gyógyítható szomorú sebemet.

18. At tu consueta pergas bonitate, Sionem
Complecti, selecta tibi dum moenia surgant.

Te pedig a szokott jósággal felkarolva ápdol tovább Siont, amíg a Számodra választott falak felépülnek

19.

Tum nos rite, pater, solemnina sacra feremus,
Liba, merumque simul, consecratumque cruorem,
Fumabitque tuum solidis altare juuencis.

Akkor mi ünnepélyesen, ó atya, ünnepi áldozatot hozunk Neked, áldozati kalácsot, színbort és megszentelt vért, és füstölögni fog akkor oltárod tökéletes üszökkel.

Béza argumentuma az 1581-es kiadvány terjedelmes darabjai közé tartozik, ennél hosszabbat csak azok a zsoltárok kapnak (16, 26, 52, 72, 101), amelyek alkalmat adtak a reformátornak arra, hogy nyilvánvalóan főleg a francia viszonyokra célozva az uralkodók és előljárók elé mintegy királytüköröt tartva fejtsék ki, hogy miért és miképpen kellene lehetővé tenniük az evangéliumi tanok szabad terjesztését. Dávid azonban itt nem csupán az uralkodók, hanem a régiségben használatos értelemben a fejedelmek, a nagy emberek magatartásának és spiritualitásának példaképe lesz. Természetesen nem gondolom, hogy ez a Béza-argumentum lehetne az önmagát Dáviddal közismerten szívesen rokonító s Rimay által az epicédiumban továbbépített elképzelés egyetlen forrása, de az itt felsorakoztatottak töménysége mindenképpen figyelemreméltó. Az argumentum befejező részében persze erős hangsúlyt kapnak az egyház és dogmatikájának szempontjai, amelyek közül egyértelmű helyesléssel a magyar költő csak az eredendő bűn nagyon hangsúlyossá tételével reagált. Fontos látnunk, hogy a Béza által az argumentumban felsoroltak közül csak az eredendő bűn (*peccatum originis*) szerepel hozzá hasonlítható markáns megfogalmazásában. Ez Balassi szerint is olyan mély romlásba taszította az embert, hogy nem elegendő enyhítése, hanem a teljes kiiktatása lenne szükséges. Hargittay Emiltől tudjuk:²⁶ Vadai István figyelt fel először arra, hogy Pázmány későbbi szövegközlésében a második strófában *enyészd el* alak helyett *enyhítsd el* szerepel. A bűn által okozott rombolás enyhítésével megelégedő változat aztán azzal teljeseedik ki, hogy Pázmány imádságos könyvében a 4. strófában nem a *test*, hanem a *lélek* megfertőzése szerepel. Ezek teológia háttéréről lásd Palásthy Krisztina²⁷ és Bene

26 HARGITTAY Emil, „nem sajnálom által írni, minthogy annál jobbat én sem tudok írni»: Interkonfesszionális műfaji metszetben a 16–18. századi magyar irodalomban”, in *Interkonfesszionális és irodalom a kora újkorban*, szerk. MÓRÉ Tünde és TASI Réka, Reciti konferenciakötetek 8, 51–62 (Budapest: Reciti, 2020), 54–55.

27 PALÁSTHY Krisztina, „Végtelenül irgalmatlanul: Az LI. zsoltár világi és vallásos hordozókban való megjelenése.” in *Szöveg, hordozó, közösség: Olvasóközönség és közösségi olvasmányok a régi magyar irodalom-*

Sándor²⁸ megfontolásait. Utóbbi a 16. század második felében kibontakozó kegyelemtani viták széles európai és magyarországi panorámáját adva mutatja be, hogy a katolikus felfogás a bűn spirituális, lelki aspektusára helyezte a hangsúlyt.

Az első hét versszak Béza verses parafrázisának gondolatmenetét követi. A szerkezet kisebb módosulása akkor következik be, amikor a forrás 4. strófájában leírtakat Ballasi kettébontja, s a *Csak néked vétkeztem [...] rejtve előtted nincsen* szövegegyeséget a bűneit legerősebben lefestő második strófa utánra helyezi. A megváltozott szerkezetben egy újabb mondatban aztán kétszer is helyet kap az eredendő bűn kinyilvánítása a 4. versszak végén és az 5. elején.

Ugyanakkor az ötödik strófa utolsó két sora egy teológiai kérdés lazább kezelésével jellemezhető. Nagyon úgy látszik, hogy a szerző nem merült el a *Vulgatában*: az *Ecce enim veritatem dilexisti, incerta et occulta sapientiae tuae manifestasti mihi*-félmondat értelmezésében, amely Béza interpretációjában *Ecce veritatem dilexisti, et in occulto sapientiam patefecisti mihi* formában szerepel. A prózai parafrázisban Béza aztán kifejti, hogy szerinte itt a zsoltáros a következőket mondja:

Tu etenim eam demum iustitiam probas, quae cordis penetralibus insidet, quam tamen mihi defuisse res ipsa demonstrat, et tu me tamen fateor, non ut quemvis alium, sed ut unum ex domesticis tuis privatim, eheu, quam familiariter, sapientiam illam tuam docuisti.

Te [uram] kizárólag azt az igazságot szereted, ami a szív mélyén lakozik, az pedig világos dolog, hogy én ennek híján vagyok, megvallom viszont, hogy te nem úgy tanítottad meg nekem bölcsességedet, mint bárki másnak, hanem meghitt módon, barátságosan, mint egynek a tieid közül.

A genfi teológus ezt az értelmezést is a tanulmányunk elején említett Möllertől veszi, aki hosszan értekezik arról, hogy itt nem világi, az *artes* által megközelíthető felismerésről és igazságról van szó, hanem a Szent Lélek által sugalltról, amely ugyanakkor a törvényben csak árnyékként van jelen. Valójában tehát a zsoltár szövegében annak az ismeretnek az előképe jelenik meg, amelynek letéteményese az egyház, ez a bölcsesség tehát nem más, mint az egyház tanítása. Világos tehát, hogy versünk azzal, hogy az ötödik versszak végére a tanítás *idejére* („azonnal oktatól”) koncentráció megoldást helyez, kikerüli ezt a bonyolult és az egyház tekintélyét aláátmasztani igyekvő javaslatot.

Egyedivé azonban nem csupán a teológiai önállósodás teszi a vers első részét, hanem még inkább az Istent megszólító, Szilasi László által kulcsfontosságúnak ítélt aposztrofék folyamatos jelenléte,²⁹ s ez ráadásul az önmagát kívülről nézni képtelen személyességgel párosul. A sürgető megszólítástól (légy *már*) elindulva az Istenhez fordulás ere-

---

ban, Fiatalkonferenciája 2015, szerk. GESZTENYI Hermina, GÖRÖG Dániel és MARÓTHY Szilvia, 75–95 (Budapest: Reciti, 2016), 84–89.

28 BENE Sándor, *A harmadik szíren: Zrínyi Miklós költészete*, Osiris irodalomtörténeti monográfiák (Budapest: Osiris Kiadó–Gondolat Kiadó 2021), 511–591. A szövegváltozatok szembesítése: 569.

29 SZILASI László, *A sas és az apró madarak: Balassi Bálint költői nyelvének utóélete a XVII. század utolsó harmadában*, Humanizmus és reformáció 30 (Budapest: Balassi Kiadó, 2008), 180–185.

detiben is szereplő fordulatait jelzőkkel és önmagát biztató betétekkel is dúsítva jutunk el a hatodik versszakot nyitó szentenciáig, amely egyszerre ténymegállapítás és a könyörgés csúcspontja: „Én rút háládatlan, azért foghatatlan Isten hozzád kiáltok”.

Az aposztrofékon kívül már az első strófában is egyediséget biztosít Balassi átdolgozásának a bűnösség nagy intenzitású részletezése is, de a legerősebben sokat méltatottan a másodikban jelenik meg, de ott egyébként nem csupán a *förtelem büdös szaga* érdekes, hanem a kevésbé tárgyalt *rút hír* is. A szag iránti felfokozott érzékenység ellenpontja lehet, hogy a bűn éjjel nappal kínzó sápadt képe költőnkénél csupán nappal rettent, de nem idegenkedik ő a képi megjelenítéstől sem, hiszen nála a nagy isten nem akárhonnan, hanem a „nagy kék égből” tekint alá a magyar változatban is.

A nyolcadik strófától önállósul a magyar költemény felépítése. Sok mozzanat (a könyörgés a tiszta szívért és a harag megennyhüléséért, s azért, hogy példa lehessen a tévelygők számára) megőrződik, roppant érdekes viszont, hogy e megújulásért könyörgő versszakok nyelvezete a dogmatikai értekezések szóhasználatától távolabbra kerül. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy ez az oldottabb szóhasználat kimutatható már a Béza-versben is. Míg az interpretációban (11) és a prózai parafrázisban (8, 11) a Szent Lélekről beszél, addig a versben az *afflatus sanctus* adományairól van szó, s ez a fuvallat jelenik meg igei alakban a magyar vers nyolcadik versszakában is, míg a kilencedikben *szentelő* lelket olvashatunk. Még inkább említésre méltó Bézánál a 12. versszak megoldása, ahol a Szent Lélek *hősi lélek* (*heroicus spiritus*) gyanánt szerepel, ám a prózai parafrázisban még *sanctus spiritus tuus verus ille consolator* olvasható. Ebben az értelemben a Bézánál megfigyelt törekvés elmélyítése történik meg Balassinál.

A gondolatmenet átrendeződése persze összefügg azzal is, hogy immár Bézától és Buchanantól is eltérően nem szerepel költőnkénél a mérhetetlen nagy bűnért, a gyilkosság megbocsátásáért esdeklő versszak. Ez így történik a Balassit megelőző évtizedekből ismert négy parafrázis többségében is (RPHA 0834, 0979, 1436), egyedül a Csomasz Tóth Kálmán és Vásárhelyi Judit által is méltatott Hartyáni Imre (RPHA 0470) nyelvi- leg is erős részleteket tartalmazó versében olvashatunk egy ezt is megemlítő strófát is:

Templomdot én meg szeplősítém és megfertőztetém,
Paráznaságba és gyilkosságba én magamot ejtém,
Szemeid elől soha Űr Isten el nem rejteszhetem.

Ez a vers azért is figyelemreméltó, mert a betű szerinti értelem tiszteletben tartását és a forrásközelséget (a zoltár bevezetője és a kolofon is jelzi, hogy Dávid szövegét olvasuk) a kolofon előtti két strófában összekapcsolja az egyház és az ország dolgait illető közösségi célú aktualizálással.

A további feldolgozásokban mindig többes szám első személyben szólalnak meg a beszélők, s szinte kikerülhetetlenné válik a Béza argumentumában oly erőteljesen megkövetelt aktualizálás, amely ismert módon az egyházért a való könyörgésben nyilvánul meg, a *Mindenható Űr Isten...* (RPHA 0979) kezdetűben pedig odáig is eljutunk, hogy Krisztus vére mosogatja ki a vétkest bűneiből.

Balassinál a példázatoság finomabb megoldásaival találkozunk. Elmozdul ugyan a betű szerinti értelemről, ám azt nyilvánvaló anakronizmusokkal semmiképpen sem karcolja fel. Láttuk Béza argumentumában, hogy számára a külső áldozatokat leszóló szövegrész is az igaz vallás, azaz a református egyház tételét erősíti meg. Arról a teológiai értekezéseiben terjedelmesen elmarasztalt és szerinte főleg a katolikusoknál divó visszaélésről szól, amely a belső megtisztulást nem teszi a külső szertartások elvégzésének feltételévé, sőt éppen ellenkezőleg a szertartásoknak a belsőben lezajló történéseket *kiváltó* erőt biztosít. A magyar költő egyáltalán nem veszi ezt az üzenetet, hanem helyette nála – úgy tűnik nagyon egyéni módon – a lélekben lezajló töredelem külső jele az elmondott töredelmes könyörgés, azaz maga a vers, illetőleg annak folytatása lesz. Ez nyilvánvalóvá válik, ha felidézünk, hogy Bézánál a füstté váló áldozatot elmarasztaló 16. strófát követően a nemesebbet ígérő 17. strófa direkt módon megtört, elhagyott lélekről és csak az Isten által gyógyítható sebről beszél, mert tudja, hogy Isten ezeket nem veti meg. Ezzel szemben a magyarban mindez a versben felidézett könyörgés része lesz, hiszen a 10. versszak végén az áll, hogy ez elkövetkezőkben buzgó könyörgéssel beszél el valamit. Azt egyébként, hogy belső idézetről van szó, a legtöbb kiadás kétősponttal is jelzi.

Nagyon fontos tehát leszögeznünk, hogy ez az áttételesség nem hogy nem indokolja, hanem ki is zárja a következő strófa vissza-visszatérő életrajzi értelmezését.³⁰ Az ezt kikerülhetetlennek tartók elfeledkeznek arról, hogy Balassi nem veszi át Bézától a rettenetes gyilkosság nagyon intenzíven megformált, még egy önmegszólitással is nyomatékositott megjelenítését. A nagy teológusnak az elcsüggedt, sebesült lelkekről és szívekről beszélő 17. strófája mellett Balassi versében kétségtelenül erősebben van jelen a bűnök kínja mellett a testi fájdalom, de mivel a kettő együtteséről van szó, egyáltalán nem jelenik meg kényszerítő erővel az, hogy az Esztergomnál szerzett sebesülésre gondoljunk.

Mivel összetartozásuk kétségtelen, a belső idézet végének kell tekintenünk az utolsó versszakot is. Ezt összefüggésbe lehet hozni az utolsó strófa Bézától eltérő megoldásával is. A nagy teológusnál jóval több őrződik meg az eredeti ótestamentumi mozanataiból, nála Sion, vagyis Jeruzsálem falai mellett a megszentelt vér és az oltárokon füstölgő tinók is szerepelnek, nyilvánvalóan ezek allegorikus értelmezését sugallva. A magyar versben ebből csak a hagyományban jóval ismertebb Sion falai maradnak, hiszen ezeknek a hívek vagy az egyes tagok belső újjászületéseként való értelmezése megszokott volt. A *Végtelen irgalmú...* befejezésében tehát a könyörgés az ótestamentumi színezetet kifakítva egyetemesebb érvényűvé válik, s mint látni fogjuk, hasonló módon történik meg ugyanez a 148. zsoltár zárlatában is.

A kikerülhetetlen feladatot, a *Végtelen irgalmú...* szövegének szembesítését az 51. zsoltár Rimay János által írott parafrázisával jelentősen megkönnyíti Szilasi László elemzése, amely invenciózusan és a korabeli retorikai-poétikai elképzelések figyelembevételével mutatja ki, hogy mennyire eltérő eszmények működnek az istenes éne-

---

30 Legutóbbi, a seb keletkezésére nagyon szellemes megoldást javasoló példa: GÖMÖRI György, „Glosszák Balassi életrajzához”, *Tiszatáj* 75, 1. sz. (2021): 68–74, 73–74.

kek nyitó darabjaként ránk maradt szerző műhelyében. Így megtehetjük, hogy csak az alapvető filológiai és teológiai mozzanatokra koncentrálunk. Először is helyesbíteniünk kell azt a sok helyütt olvasható vélekedést, hogy Rimay versének forrása Buchanan parafrázisa lenne. A szövegek egymás mellé tétele nyilvánvalóvá tette, hogy ez nem igaz sem Rimay bevezető elmékedésére, sem magára a költeményre. A bevezető az Isten ígéjének és az emberi szerzemények szembeállításával az egyetemes protestantizmus eszköztárából merít, ám olyan egyedi megfogalmazásokkal él, amelyek forrása nyilvánvalóan nem lehet Buchanan.³¹ Hasonlót állapíthatunk meg a kritikai kiadás szerint Vergilius és Horatius reminiscenciákkal³² is élő skót költő és a Rimay rafinált asszociációkban tobzódó költeményének viszonyáról.

Nem kevésbé fontos azt vizsgálnunk, hogy azok az egyedi teológiai megoldások, amelyeket a *Végtelen irgalmú...*-ban kimutathatónak véltünk, felbukkannak-e akár csak enyhén módosított formában is Rimay költeményében. Megítélésem szerint erről egyáltalán nem beszélhetünk. Az eredendő bűn még természetes módon megegyező taglalása után Rimaynál a „Te bölcsesség utain viseltél, / És titkaid között oktattál s neveltél” két sor következik. Ez nyilvánvalóan eltér attól, amit a *Végtelen irgalmú...* ötödik versszaka végén olvashatunk, s Rimay a *Vulgatában* olvashatóhoz közelít, vagy a magyar fordítások közül Benczédi Székely Istvánéhoz: „Ime igazságot kívánsz ez én belső részeitől, s tanítasz engem bölcsességre.” A későbbiekben a Szent Lélekről beszél és nem *Szentelőről*, s talán a legfontosabbként nem mellőzi a gyilkosság vétkét („Vérontás terhétől mentsed meg fejemet, / S azzal szép áldásra oldd meg is nyelvemet”), de nem történik meg az ótestamentumi áldozattétel konkrétumainak az az elhalványítása sem, amint a *Végtelen irgalmú...*-ban. Ellenkezőleg, amikor Jeruzsálemről szólva azért könyörög, hogy „Az benne valók is békével éljenek, / Borjúkkal oltárid, hogy megbévüljenek”, majd a verset úgy zárja, hogy „S teelötted bálvány nem álljon meg helyen”, akkor azt kell megállapítanunk, hogy egyszerre van jelen az allegorikus értelmezés igénye s erről elfeledkezve a bálványozás elmarasztalása is.

Nem tagadható természetesen, hogy ezzel az érveléssel nem lehet eljutni a szerzőség kérdésének megoldásáig, hiszen könnyen elképzelhető, hogy egy költő eltérő időpontokban és körülmények között másképpen fogalmazzon. Amikor egy szegedi régi magyaros kedd estén erről beszéltem, el is hangzott, hogy más az epicédium és más a *periphrastica explanatio* vershelyzete. Szerényebb célként viszont kitűzhető a reflexiók valamelyest tárgyyszerűbbé tétele. Úgy látom ugyanis, hogy Kőszeghy Péternek a Balassi mitizálásának kezdeti szakaszát bemutató írása³³ után nagyon sok izgalmas megfontolás látott napvilágot, s a mindig körültekintően fogalmazó Ötvös Péter szavaiból – „A modern Balassi filológiát zavarba hozta a haldokló által írott, vagy éppen a haldokló

31 RIMAY János, *Írásai*, 75–78.

32 BUCHANAN, *Poetic paraphrase...*, 561–562.

33 KŐSZEGHY Péter, „Balassi mitológiája, avagy az első költő”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 98, 5–6. sz. (1994): 695–705. A katolikus oldalon zajlott új szöveghegyek értelmezésével jelentősen gazdagítja: IMRE Mihály, „A Balassi-kánon első változata: Az 1595-ös bártfai antológia”, in IMRE Mihály, *Az isteni szó és az emberi szó párbeszéde: Tanulmányok a 16–18. századi protestantizmus irodalmáról*, 99–108 (Sárospatak: Hernád Kiadó, 2012).

szájába adott mélyen megrendült bűnvallás szerzősége. Rimay többszörösét és szerepjátékait látva nem is indokolatlanul³⁴ – arra kell következtennem, hogy ma már nem csupán a leghatározottabban fogalmazó Palásthy Krisztina, hanem a két költő életművével nálam jóval intenzívebben foglalkozók többsége sem tartja a *Végtelen irgalmú...*-t Balassi versének.³⁵

Mi tagadás, én nehezem adnám át Rimaynak. Eddig csak abba kapaszkodtam, hogy mégsem olyan erős az a bizonyos bűz a második versszakban, mint Rimay verseiben, meg hogy túlzás a haldokló szájába adott versről beszélni, hiszen Rimay azt mondja, hogy „csak halála előtt való betegségében” írta. Most már szeretném, ha a fenti megállapításaim legalább elbizonytalanítanák a verset Balassitól elvitatókat. Reménykedem ebben annak ellenére is, amit tanulmányom írásával szinte egy időben vetett papírra Bene Sándor nagy jelentőségű Zrínyi-monográfiájában. Mint már említettem, a könyvnek ez a fejezete is nagy erudícióval vázolja fel a teológiai értekezéseken kívül a versekig is eljutó fontos európai és magyarországi kegyelemtani megnyilatkozásokat, amelyek ismerete nélkül nem nyílnak meg számunkra sem Balassi, sem Rimay szövegei. Finom megfigyelések sorával igazolja azt is, hogy a két nagy költőelőd versei ott vannak Zrínyi kötetének háttérében. Még abban is egyet értünk, hogy erősebb itt Rimay jelenléte, s ez talán még akkor is igaz, ha nem soroljuk Rimay szövegei közé a szóban forgó zsoldár Balassi-epicéidumba beillesztett parafrázisát. Kifejezetten újszerűnek tartom, ahogyan Bene Sándor Szilasi elemzésének alaptézisét a retorika nyelvére átvéve azt állapítja meg, hogy Rimay a Balassi istenes verseiben uralkodóvá tett aposztrofákat (az Isten alanyi hangon való megszólításait) a hosszú prózai argumentumok használatával proszopopeiává alakítja át. Ez alól aztán az *Epicéidum* lesz az egyetlen kivétel, ám itt nem hosszú prózai argumentumok teszik lehetővé Balassi megszólaltatását, hanem egy igényesen megformált művészi kompozíció. A nagy különbség Rimay egyéb istenes verseitől tehát a retorikai eszköztár használatában is érzékelhető, ami ugyancsak érv lehet amellet, hogy ebben az esetben nem a saját szövegével gazdálkodott.

Ex 54. Psalmo Deus per nomen tuum serva me etc.

1.
Az te nagy nevedért tarts meg, én Istenem,
Győzhetetlen erőddel állj bosszút értem,
Hallgasd meg már sok imádságimot, Uram, énnékem,
Ne feledkezzél teljességgel így el énfelőlem,
Bizonyos reménségem,
Segélj, most ideje, légy jelen nékem!

34 Ötvös Péter, *Rimay János költészete...*

35 PAP Balázs, „Az istenes énekek margóira”, in *Ghesaurus: Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*, szerk. Csörsz Rumen István, 335–342 (Budapest: Reciti, 2010), 339–341.

2.

Énreám mert nagy sokan most feltámadtak,
Olyanok, kik veled semmit nem gondolnak,
Sürgetik lelkemet, mert szörnyű halálomra járnak,
Én pedig segítségül csak téged egyedül várlak,
Ím, majdan elfogyatnak,
Ha elhadsz, és torkokba vetsz azoknak.

3.

Én életemet, Uram, te támogatod,
Búval borult lelkemet megvigasztalod,
Ellenségimnek az kölcsönt te bővön még megadod;
Igazságoddal az álnok szíveket is megrontod,
S nyilván megbizonyítod,
Hogy segélli az hív embert jobb karod.

4.

Tenéked akkor hálát adok örömmel,
Áldozom szívem szerint szép dicsérettel,
Az te felséges nagy nevedet áldván tisztelettel,
Mint teremtetted ember ha járhatok bátor szívvel,
Dicsérlek énekekkel,
Hogy veszteket láthattam két szememmel.

Béza argumentuma

Scripsit hunc psalmum David, cum a Ziphæis proditæ essent Sauli ipsius latebræ, quod discrimen præter ipsam proditiõnis circumstantiam quantum fuerit, intelligitur ex 1. Sam. 2. 19. Quum enim bis proditus fuerit a Ziphæis, malo hunc psalmum ad priorem proditiõnem referre. Prodest autem magnopere intelligere non modo sanctos et Deo charissimos homines in hæc ultima pericula incidere, ab ipsis quoque intentata, a quibus minime oportuit, sed etiam quam admirabiliter fuerint conservati, et quæ vicissim eorum fides ac constantia fuerit, ut sciamus de cruce non esse disputandum otiose et velut in umbra, sed fidis pastoribus eadem expectanda ab ipsis quoque domesticis certamina, sicut presente hoc seculo experimur, et tamen neque temere hæc evenire, neque a Deo deseri quos videtur hostium libidini exponere.

Ezt a zsolttárt Dávid akkor írta, amikor a zifeusok elárulták rejtékhelyét Saulnak, azt pedig, hogy az árulás körülményei mellett mekkora is volt ez a veszedelem, meg lehet tudni Sámuel 1. könyve 2. fejeztének 19. verséből. Minthogy a zifeusok kétszer is elárulták őt, ezt a zsolttár szerintem helyesebb a korábbi [árulással] kapcsolatba hozni. Nem csupán azt nagyon fontos megérteni, hogy a szent és Istennek kedves emberek beleestek ebbe a végső veszedelembe, mely azok részéről fenyegetett, akik részéről a legkevésbé sem kellett [így lennie], hanem azt is, hogy Isten milyen csodálatos módon őrizte meg őket, s hogy mekkora volt hitük és kitartásuk, hogy

megtanuljuk: a keresztről nem lanyhán, mintegy árnyékban kell disputálni, hanem ugyanilyen viadatok elvárhatók a hithű lelkészekről, még a hazaiaktól is, ahogy ezt jelen században is tapasztaljuk, továbbá azt, hogy az ilyenek nem véltelenül történnek meg, s Isten nem hagyja el azokat, akikről úgy látszik, mintha kiszolgáltatta volna őket ellenségei kénye-kedvének.

Béza interpretációja

1.

Deus per nomen tuum serva me, et robore tuo vindica me.

Isten, a te neveddel tarts meg engem és a te erőddel állj bosszút érettem.

2.

Deus audi precationem meam, attende ad verba oris mei.

Isten, halld meg könyörgésemet, figyelj az én szám szavaira.

3.

Nam alieni insurrexerunt adversus me, et formidabiles homines quaerunt animam meam, qui non posuerunt Deum, in conspectu suo.

Mert idegenek támadtak ellenem, és rettenetes emberek igyekeznek megszerezni az én lelkem, akik nem tartják Istent sem orcájuk előtt.

4.

Ecce Deus auxiliator est mihi, Dominus est inter fulcra mea.

Íme Isten az én segítőm, az Úr az én lelkemet gyámolítóik között van.

5.

Rependet malum insidiatoribus meis: veritate tua succide illos.

Megfizet a rosszért az ellenem cselekedőket, igazságoddal öld meg őket.

6.

Voluntarie sacrificabo tibi, sacrificabo nomen tuum Jehova, quoniam bonum est.

Önként áldozom majd Neked, tisztelni fogom a Te nevedet, Jehova, mivel jó vagy.

7.

Nam ex omni angustia Deus eruit me, in hostibus meis vidit quod justum est, oculus meus.

Mert Isten minden szorongatásomból kiragad engem: szemeim az ellenségeimen látják, hogy igazságos.

Bár az argumentum befejező része kifejezetten a lelkipásztorokra alkalmazza a vers mondandóját, a költőnk által megválasztott alapszöveg már tágabb értelmezési lehetőségnek sem áll útjába. Sőt ezt kifejezetten elősegítette azáltal, hogy Béza forrásából, Möller értekezéséből csak az összegző mondatokat vette át, sőt a leegyszerűsítés jegyére

ben az egyiket át is alakította. Az első mondat ugyanis Möllernél egyébként a *Vulgatá*-nak is megfelelően így hangzik: *Deus per nomen tuum serva me et virtute tuo iudica me* (Isten a te nevedért tarts meg engem, és erőd jegyében intézkedj felőlem). Ezt az értelmezést Möller egy kis értekezésben fejt ki. A német teológus ugyanis azt boncolgatja, hogy sok jelentése lehet az *iudica me* kifejezésnek. Legtágabb értelemeben jelentheti azt, hogy Isten betartja ígérését, és nem feledkezik el az övéiről, másfelől szó lehet pártfogásba vételről. Ez felöllelheti adott esetben a bosszúállást is, ám nem csupán azt, mert Isten nem zsarnok, s ha el is szánja magát erre, az az igazság jegyében történik. Azokban az egységekben, amelyekből Bézánál az ötödik, illetőleg a hetedik tételmondat lesz Möller felfogásának részletesebb kifejtését is megkapjuk. A bosszúról és az ellenfélre szórt átkokról egyesek úgy vélekednek, mondja, hogy ellentmondanak mindannak, amit Krisztus az ellenségeink szeretetéről és a türelemről az evangéliumokban hangoztatott. Válaszként kifejti, hogy a mérlegelésben különbséget kell tenni a személyek és dolgok között. A személyeket illetően vannak olyanok, akik úgy követnek el vétkeket, hogy nincsenek ennek tudatában. Az ilyeneken nem szabad bosszút állni. A tudatosan vétkező istentelenek ellenében viszont nagyon is jogos. A második szempontból mérlegelve vannak, azt lehet mondani, hogy úgy általában magánügyekben nem helyes bosszút követelni és örvendezni az ellenfeleink bukásán, az istentelenek büntetésének azonban szabad örvendezni, és megbosszúlásokat is követelni kell, hiszen ebben az esetben Isten dicsőségéről van szó. Erre Pál apostol is kötelez bennünket, hiszen az 1Kor 16,22-ben azt mondja, hogy átkozott legyen az, aki nem szereti Krisztust.

Béza szentenciózus mondatai tehát megkímélték költönket attól, hogy találkozni kelljen Möller persze egyáltalán nem egyedi, hanem a korban nagyon is szokványos, de valamelyest mégiscsak árnyalató felfogásával, s a Balassi-vers beszélője szilaj indulattal él is ezzel. Isten erejét a *győzhetetlen* jelzővel is illetve veszi át a vers felütésében az első két tételmondatot. Nem csökken ennek intenzitása a második strófával kezdődő argumentáció során sem, amelyben Béza prózai parafrázisához nyúlva jellemzi olyanokként, akik *veled semmit sem gondolnak (nulla re minus quam de tuo Numine cogitantes)*. Sőt ugyancsak a parafrázishoz nyúlva a lélek feldúlásának szándéka a fizikai megsemmisülésével is párosul (*Sürgetik lelkemet, mert szörnyű halálomra járnak*; Bézánál: *inde vero me ad necem quaerunt homines prosus immanes*), s a fizikai megsemmisítés felbukkan még Buchanan verses parafrázisában, s talán tőle nem függetlenül Kochanowskinál is.

Érdekes eltérés már Béza interpretációjától is, de különösen prózai parafrázisától Balassinál a beszélő hangsúlyozott magányossága. Míg amott az interpretációban azt olvassuk, hogy Isten ott van a gyámolítók között, a parafrázisban pedig azt, hogy Isten azokban is jelen van, akiket támogatására buzdította fel (*et illis adest, quos innocentiae meae fautores mihi excitavit*), addig Balassi azt találjuk, hogy *én pedig segítségül csak téged egyedül várlak*. Láthattuk a fentiekben tehát, hogy ebben az esetben a több zsoltárváltozat használata is kimutatható, s ez megtoldhatjuk azzal, hogy a harmadik versszak végén megsegítő *jobb kart* ott találjuk Béza és Buchanan verses parafrázisában is. Mindezekkel együtt alighanem igaz volt Waldapfel Józsefnek, amikor ezt nem sorolta kiemelkedő Balassi versek közé. Ennek oka talán az, hogy a versszakok második felét jelentő önálló részek nyelvileg nem igazán erősek.

*Egy lengyel ének ígéről ígére és ugyanazon nótára:*³⁶
Blogoslaw nas nasz Panie

1.

Áldj meg minket, Űristen, az te jóvoltodból,
Világosít meg minket irgalmasságodból
Orcád világosságával, lelked ajándékával,
Hogy éltünkben ez földön járjunk igazsággal!

2.

Eggedd meg ezt minekünk, kegyelmes Istenünk,
Hogy mindnyájan tégedet igazán esmérjünk,
Hadd az **kicsiny hitűkkel** együtt örvendezzünk,
Mikor megítélsz, Uram, kegyelmezz meg nekünk!

3.

Ne tántorodjunk mi el soha, Uram, tőled,
Ne kételkedhessünk is többé már felőled,
Nyughassék meg mi lelkünk igaz hittel benned,
Vallhassunk mindenekben urunknak csak téged.

4.

No, azért dicsérjük most felszóval az Urot,
Mert lám, csak ő viseli mindenütt gondunkot,
Uram, az te nevedben áldd meg szolgálóidat,
Kiért viszontag mi is dicsérjük fiadot.

Lubelczyk argumentuma

Modlitwa nadobna aby nas Pan Bóg owiecić raczył prawdą świętych słów Ewangeliej, w której się nam istotnie oblicze boże okazuje, to jest Kristus Pan i ono święte a boskie miłosierdzie jego. A ma też w sobie jasne a jawne poroectwo, iż pogani mieli byc wybranym ludem bożym i prawym dziedzictwem pana Kristusowym, bo ich tu nie przyzywa ku obrazaniu, ni do zakonnych spraw, ale zgoła do mocnej wiary a ku czynieniu wdzięcznych dzieł panu swemu.

Szép könyörgés azért, hogy Isten világosítson meg minket evangéliuma szent szavainak igazságával, amelyben isteni ábrázata valóban megmutatkozik, vagyis Krisztus Urunk és az ő isteni könyörülete. Világos és nyilvánvaló próféciát is tartalmaz arról, hogy a pogányok lesznek isten kiválasztott népe, Krisztus Urunk jogos örököse, hiszen ezeket itt nem a körülmetélkedésre és a törvények betartására szólítja fel, hanem erős hitre és Uruknek szóló hálás cselekedetekre.

---

36 Tanulmányunknak ez a részlete egy korábbi publikáció egy részletének módosított változata. BALÁZS Mihály, „Jan Kochanowski és Balassi Bálint”, *Tiszatáj* 66, 5. sz. (2012): Diákmelléklet, 12–16.

Lubelczyk verses parafrázisa

1.

Błogosław nas nasz Panie, z miłosierdzia twego
Oświeciwszy światłością oblicza swojego
Abychmy tu na ziemi znali drogie twoje
Okaż nam to przed ludźmi miłosierdzie swoje.

Áldj meg minket Urunk a te irgalmasságodból, megvilágosítván orcád világosságával, hogy itt a földön ismerjük a te utaidat, mutasd meg az emberek előtt irgalmasságodat.

2.

Niechaj je wyznawają wszyscy narodowie,
A stąd się rozradują i niewiernikowie,
Kiedy Ty swoje wierne w łasce będziesz rządził,
Strzegąc, aby na stronę żaden nie zablądził.

Ismerje el minden nép, és örvendjenek azon a hitetlenek is, midőn te hiveidet kegyelemben fogod kormányozni, vigyázva, hogy egy se barangoljon el (Waldapfelnél: tántorodjék el).

3.

Wysławiajcież już Pana, wysławiajcie, ludzie,
Bo widzicie, jak z ziemi wam pożytek pojdzie.

Ty nas błogosław, Panie, a Twe święte imię

Niech po wszystkich narodach wielkim strachem słynie

Dicsérvétek már az Urat, emberek, mert látjátok, hogy a földből hasznatok származik. Te áldj meg minket Uram, a te szent neved pedig minden nép közt félve és ismert legyen.

Jóllehet Balassi a kódex tanúsága szerint éneknek nevezte, nem látszik önkényesnek a zoltárparafrázisok közé sorolása. Waldapfel József állapította meg, hogy forrása Jakób Lubelczyk 67. zoltárának parafrázisa, amelyre ő egy protestáns énekeskönyvben talált rá. Lehetséges, hogy Balassi is ilyen forrásból ismerte, de nem tarthatjuk kizártnak azt sem, hogy ismerte Lubelczyk 1558-ban Krakkóban megjelent zoltárkönyvét is (*Psalterz Davida onego świętego a wiecznej pamięci godnego króla i proroka [...]*). Ezt nagyon valószínűvé teszik az újabb lengyelországi kutatási eredmények. Míg Jan Ślaski publikációi³⁷ még nem tudtak arról, hogy Lubelczyk ugyananebben az esztendőben megjelentette *Wirydarz Krześcijanski (Keresztény virágos kertecske)* című munkáját, később megállapítást nyert, hogy ez az újabban modern kiadásban is közzé tett szöveg³⁸ ugyan csak 1558-ban jelent meg Krakkóban, s lényegében az evangélikus Michel Bock Balas-

37 Jan ŚLASKI, „Balassi és a korabeli lengyel irodalom”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 80, 5–6. sz. (1976): 702–705; Jan ŚLASKI, „Balassi Bálint és a lengyelek”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 103, 5–6. sz. (1999): 655–660.

38 Jakub LUBELCZYK, *Wirydarz krześcijański pięknie przyprawiony...: Apoteka Ducha świętego*, wprowadzenie i opracowanie Katarzyna MELLER, Lubelska Biblioteka Staropolska 7 (Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2009).

si által is magyarított *Würzgärtlein für die kranken Seelenje* feldolgozásának tekinthető. A lengyel szakirodalomban már felmerült, hogy a magyar költő Lubelczyk által is ösztönzést kaphatott a szülei vigasztalására született mű elkészítésére,³⁹ jóllehet az allegorikus szereplőket is felvonultató lengyel erősebben egyéni feldolgozás, s a magyar direkt forrása semmiképpen sem lehetett. Ismerhette tehát a protestáns lengyel szerző munkáját, aki a protestáns eszmékkel különféle mértékben szimpatizáló kislengyelországi irodalmi közösség (egyesek Andrzej Trzeciecki körének is nevezik) roppant szorgalmas, de tehetségben a nagyok (Mikołaj Rej, Jan Kochanowski) színvonalát el nem érő tagja volt.⁴⁰ Logikusnak látszott az is, hogy az ő argumentumát, és ne a tartalmában persze rokon Bézáét idézzük fel, amely a kötet címével és Lukasz Górskihoz, valamint az egyszerű olvasóhoz intézett ajánlásával együtt sokat elárul Lubelczyk értelmezői pozíciójáról is. A protestáns szerző szerint a nagy király és nagy próféta egyfelől a nagy emberek számára lehet igazán a magatartás tükre, másrészt nála a zsoltárok allegorikus értelmezésére dominál, a szövegeket valójában a Krisztus testben történő eljövételére vonatkozó próféciáknak tekinti.

Így persze különösen érdekes a magyar költő eljárása. Az átdolgozás során a költemény ugyan egy strófával hosszabb lett, de még így sem tartozik a terjengős darabok közé. Eckhardt véleményétől eltérően a verselést sem tartjuk kezdetlegesnek, de nem ebben tévedett a nagy filológus, hanem abban, hogy nem vett észre egy nagy különbséget: míg lengyel költemény a keresztény hit elterjedését megjósoló missziós versnek tekinthető, addig magyar a spiritualitás belső tartományaira összpontosít.⁴¹ A minden nép üdvössége feletti aggodalom a vers ötödik és utolsó sorában egyértelművé teszi ezt a kifelé fordulást, s ebben az összefüggésben az is természetes, hogy a lengyelben a megtért hitetlenekkel való együttes örvendezés kerüljön a középpontba. Eckhardt azonban tévedett, amikor a lengyel vers hitetlenjeit azonosította a magyarban szereplő kicsiny hitűkkel, hiszen ez utóbbiaknak magukkal kell megküzdeniük. Ez is áll a magyar vers középpontjában, s ehhez a belső küzdelemhez, a kételkedés legyőzéséhez vár segítséget. Így míg a lengyel vers nyolcadik sora a *zabłqdzic* ige használatával a nyájtól való elbarangolásra látszik utalni (Waldapfel fordítása ezen az egy helyen nem pontos), a magyar szöveg eltántorodásról beszél, vagyis olyasmiről, amiről később is szól költőnk, amikor arra panaszkodik, hogy megfoghatatlanná, megragadhatatlanná vált számára az isteni gondviselés.⁴² Úgy látjuk tehát, hogy bár többes szám első személyben szól a beszélő, tehát egy közösség tagjaként szólal meg, olyan belső problémákról szól, amellyel kinek-kinek magának kell megküzdenie, s ebben az értelemben a fenthez hasonlóan ez sem felekezetiépítő költemény. (Meghaladja kompetenciánkat annak vizsgálta, hogy milyen funkciót kap a szöveg akkor, amikor a *Maga kezével írott könyv* harminckettedik darabja lesz).

39 Katarzyna MELLER, „Zapomniane dzieło Jakuba Lubelczyka”, *Ruch Literacki* 21, 2 (1980): 135–140.

40 Erről részletesebben: BALÁZS Mihály, „Új javaslat a késői Balassi krakkói olvasmányaira”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 125, 6. sz. (2021): 774–788.

41 BALASSI Bálint, *Összes művei*, kiad. ECKHARDT Sándor, 2. köt. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1951–1955), 1:162–163.

42 WALDAPFEL József, „Balassi lengyel kapcsolataihoz”, *Egyetemes Philológiai Közöny* 65 (1941): 311–313.

Psalmus 148.

A Már szintén az idő nótájára

1. Mennyei seregek, boldog, tiszta lelkek
Emberi nemzetre kik az Égből néztek,
Az Urat örökké ti mind dicséritek!
2. Angyalok, az Úrnak követi kik vadatok,
Szentek, kik ő székét mind körülálljátok,
Örökké az Urat felmagasztaljátok!
3. Fényes Nap világa, ez világ fáklýája,
Szép Hold, éj lámpása, Égnek sok csillaga,
Az Úrnak szent nevét mindörökké áldja!
4. Tüzes hatalommal forgó ti nagy Egek,
Avagy tengerekkel együtt minden vizek,
Örök dicsérettel őtet tiszteljétek!
5. Mert csak ő egyedül minden teremtője,
S mindent bír, valamint magában rendelte,
Megmarad mindenek ellen ő szerzése.
6. Földnek kerekése minden állatokkal,
Vízben úszó halak tengeri csudákkal,
Az Urat örökké áldjátok szátokkal!
7. Tenger mély örvénye, mennydörgés, villamás,
Köeső, hó, szélvész, háború, csattagás,
Télben is, nyárban is mind felhős sok havas,
8. Szép halmok, zöld ággal ékesült kis dombok,
Fák, kik különb-különb szép gyümölcsöt hoztok,
S füvek, kik gyönyörű szaggal illatoztok,
9. Sok színben öltöző, tündöklő virágok,
Berkekben, cserékben vadak, kik lakoztok,
Örökké az Úrnak nevét kiáltjátok!
10. Gyíkok, kígyók, földön lakó sok állattal,
Sőt az madarak is különb-különb szókkal,
Örökké az Urat áldják hangossággal!
11. Világ fejedelmi, urak és fő népek,
Kik községgel bírtok, s neki törvént tésztok,
Örökké dicsérvén az Urat féljétek!
12. Együgyű gyermekek, kegyesek, szép szüzek,
Felserdült ifjakkal böcsülletes vénok,
Dicséret töletek legyen ő nevének!
13. Mert ő az, akinek hatalmában az Ég
Neki enged tenger, Menny s földi kerekesség,
Segéli övéit, mint mennyei felség;
14. Ezt azért, ti hívek, Úrnak szent serege,
Kik leginkább vadatok az ő szerelmébe,
Örökké szent nevét dicséritek mennybe!

Béza argumentuma

Huius magnificentissimi at coelesti plane ardore scripti Psalmi scopus ac finis est, quum tot extant locupletissimi testes divinae sapientiae, potentiae atque bonitatis, quot sunt res conditae, omnes illas summas, medias ac infimas ad Dei laudes communi consensu

celebrandas compellare. Quamvis enim illarum pleraque non intelligentiae modo, sed etiam sensus sint expertes, omnes tamen suo quaeque modo dicuntur Dei gloriam, etiam tacentes personare, quamvis homines rationis compotes, et quorum causa sunt conditae proprie, oporteat tum suo, tum illorum etiam nomine illo munere defungi, et quidem pios imprimis beneficium illud incomparabile assidue predicare, quo sunt in filii Dei societatem adsciti.

Ennek a legmagasztosabb és szinte mennyei hevülettel megírt zsoltárnak az a célja, hogy noha oly sok csalhatatlan tanúbizonyossága van az isteni bölcsességnek, hatalomnak és jósnak, amennyi teremtmény csak van, ezeket mind, a nagyokat, közepeseket és kicsiket is felszólítsa Isten dicséretének közös énekléssel való megünneplésére. Mert bár ezek nagy része nem csupán az értelem, de az érzékelés képességével sem rendelkezik, a maga módján mindegyikük Isten dicsőségét hirdeti, még ha nem is képesek beszélni, és bár az emberek értelemmel rendelkeznek, és minden egyéb miattuk lett teremtvé, illő, hogy egyrészt a saját, másrészt azok nevében is ezt tegyék, és a kegyesek feladata azt a hasonlíthatatlan jótéteményt állandóan hirdetni, hogy Isten fiának közösségéhez tartoznak.

Béza verses parafrázisa

1.

Felix sydera turba sedens domo
Aeternis Dominum carminibus canet.
Vos, inquam aetheri luminis incolae
Aeternis Dominum tollite laudibus.

Csillagok boldog csapata, otthon ülve énekelj örök éneket az Úrnak. Ti, mondom, az égi világosság lakói, magasztaljátok örök dicsérettel az Urat.

2.

Felix turba Patris iussa renuntians
Aeternis Dominum carminibus cane,
Et quotcunque Deum cingitis agmina
Aeternis Dominum tollite laudibus.

Az Atya parancsait hirdető boldog sereg, énekelj örök éneket az Úrnak. És valahány csapatok csak körülveszi az Urat, magasztaljátok örök dicsérettel az Urat.

3.

Solis fulgida fax, aetheris o decus,
Mundi luna decus totius alterum,
et quaecunque polo sydera curritis,
Aeternis Dominum tollite laudibus.

Nap fénylő fáklyája, ó, ég dísze, hold, egész világ ékessége, csillagok, kik mindnyájan futtok a sarkon, magasztaljátok örök dicsérettel az Urat.

4.

Coelorum ignea vis perpetuo rotans,
Aeternis Dominum carminibus cane,
suspensum aeriis fornicibus mare,
Aeternis Dominum tollito laudibus.

Az egeknek örökké forgó tüzes ereje, énekelj örök éneket az Úrnak. Az égi boltozattól megtámasztott tenger, magasztald az Urat örök dicsérettel.

5.

Namque hic est Opifex unius omnium
Nutu cuncta creans, cuncta regens suo.

Hisz mindeneknek ő az egyedüli alkotója, bölintésével teremtett és irányít mindent.

6.

Et quodcunque semel constituit, potens
Fixum perpetuo limite continet.

És mindazt, amit egyszer elrendelt, hatalmason örök határok között tarja változatlanul.

7.

Tellus hunc pariter quamlibet infima,
Et quae traicitis caerula belluae
Ipsique Oceani vos quoque gurgites,
Aeternis Dominum tollite laudibus.

Őt hasonló módon, akárha legalul lévőként is, föld, és a kékséget átszelő állatok és ti magatok is, óceán örvényei, magasztaljátok az Urat örök dicsérettel.

8.

Grando fulguribus, fulgura grandine
Permista et gelida cum glacie nives,
Tempestasque Dei vocibus excita,
Aeternis Dominum tollite laudibus.

Csillogással és nagy jégesőkkel kevert villámok, fagyos jéggel vegyes hó és az Isten szavaira feltámadt viharok, magasztaljátok az Urat örök dicsérettel.

9.

Montes aeriis nubibus aemuli,
Colles pampineis frondibus obsiti,
Incuruae omnigeris fructibus arbores,
Cedri nubifero vertica nobiles,

Az ég felhőivel vetélkedő hegyek, szőlődombokkal betelepített dombok, sokféle gyümölcstől roskadozó fák, felleghordó csúccsal nemes cédrusok,

10.

Errantes pecudum cornigeri greges,
Dispersae nemorum per latebras ferae,
Terrarum colubri sepositi cavis
et quotquot volucres aera scinditis,

Barangoló barmok szarvat viselő nyájai, a berkek rejtekein szétszéledt vadak, a földek üregeibe fenntartott kígyók és ahányan csak az eget hasítjátok, madarak,

11.

Terrarum domini denique principes,
Et plebs imperiis subdita principum,
Cuncti, inquam, proceres, iura quibus datum
Sublimi e solio reddere gentibus.

És végül a föld urai és fejedelmei, és a fejedelmek hatalma alá rendelt nép, és az összes, mondom, előkelők, akiknek megadatott, hogy a magas trónusról jogot szolgáltassanak a népeknek,

12.

Et vos pueri, vos quoque virgines,
Et lanugo quibus prima notat genas,
Vitae et qui spatium curritis ultimum,
Aeternis Dominum tollite laudibus.

És ti, ó fiúk, és ti is, szüzek, akiknek az első pihék jelölik arcukat, és ti, akik életetek utolsó szakaszát futjátok be, magasztaljátok az Urat örök dicsérettel.

13.

Hic est cuncta procul qui supereminens
coelum quaque patet, quaque patet solum,
Complet cuncta sui nomine numinis
Et firmo Isacidis robore roborat.

Ő az, ki mindentől messze kiemelkedve, amerre kiterjed az ég, amerre kiterjed a föld, betölt mindent saját istenségének nevével, és biztos erővel erősíti meg Izsák fiait.

14.

Hunc ergo Isacidiae, sacrum hominum genus
Et chari superum prae reliquis Patri
Aeternis hilares dicite cantibus,
Aeternis Dominum tollite laudibus.

Őt tehát, Izsák fiai, szent emberek nemzetsége, mely a többiek előtt kedves az Atyának, örök énekkel örvendeztetek, magasztaljátok az Urat örök dicsérettel.

Mivel az interpretáció tézisszerű rövidséggel adja vissza a zsoldár egy-egy versének velejét, s a prózai parafrázis mondatai is csak elszórtan részletezőek, Balassi legfőbb forrása Béza verses parafrázisa lett, s csak kivételesen nyúlt az interpretációhoz, vagy

a prózai parafrázishoz. Ezt is jelentékeny módon átfogalmazza, s ezért ezúttal nem tartottuk célszerűnek, hogy egyes részletek átalakulását a szövegrészek vastagításával is jelezzük. Így vált lehetségessé, hogy az *omnes exercitus* kis átalakítás után *mennyei seregek*ként szerepel, míg a prózai parafrázisból a *beati spiritus* megfelelőiként *boldog tiszta lelkek*kel találkozunk Balassinál. A két prózából egyaránt merítő utolsó strófára még visszatérünk, előtte azonban szögezzük le, hogy a retorikai helyzet monotóniáját a magyar költő úgy képes ellensúlyozni az elokució változatosságával, hogy a szolgai fordítást elkerülve egyéni módon invenciózus átfogalmazásokkal válogat az isten dicsőségét létükkel dicséző jelenségekből. Forrásaitól függetlenül nem habozik szenteknek nevezni az interpretációban az Istent körül övezőknek nevezett lényeket, akiket a *Vulgata* egyébként *virtus* névvel illet. A magyar költő nem beszél ugyanakkor az égből fölé függesztett felső vizekről, s folytathatnánk a sort. Ebben a nemben csak azt említjük meg, hogy egyéni leleményként jellennek meg a 8. sor utolsó sorában *illatozó füvek*, valamint a kilencedikben a virágok, a berkek és a cserjék. Ilyen egyénítéssel a költőnk által biztosan, vagy feltételezhetően ismert szövegekben csupán Kochanowskinál találkozunk, aki a magyar változat 11-dikének megfelelő strófában olyan megoldással él, amilyenre térségünkben csak egy lengyel nemes vállalkozhatott:

Na sąd ludzki wysadzeni,
Wolne rzeczypospolite
I książeta znamienite.⁴³

Királyok és előljárók, kiket emberek birájává tettek, szabad köztársaságok és jeles hercegek.

Rokonítja a két költőt az is, hogy azonos módon formázzák meg a teremtő Isten magasztalására irányuló felszólítást. Az itt közölt szövegből is jól látszik az a prózai fordításban is megőrizni próbált eljárás, hogy Béza az *Aeternis Dominum tollite laudibus* formula folyamatos ismétlésével nyomatékosítja ezt a parancsot. Ezzel szemben a lengyel költőnél és Balassinál is kimunkált változatossággal szembesülünk, hiszen – hogy az egyszerűség kedvéért csak a magyar költőnél maradjunk – az *örök* jelző és az *Úr* szó megmarad ugyan, de *dicséret*, *felmagasztalás*, *mindörökké áldás*, *tisztelet*, *kiáltozás*, *félés* szavainak használata után térünk vissza a vers végére a *dicsérvétek*-felszólítás mintegy keretet adó megismétléséhez.

A *varietas* elvének érvényesülésével is magyarázható tehát az, hogy a 11. versszakban az Isten félelmére serkenti az urakat és a fő népeket, másfelől pedig a világi fejedelmek ilyen kiemelése a mindenféle hatalmat elutasító radikálisokon kívül közismerten jelen van minden felekezeti gondolatvilágában, s mint az 51 zsoltárhoz argumentumában is láthattuk, Béza a kegyességi gyakorlat részletezéséig elmenően szolt erről. Egyáltalán nem bizonyos tehát, hogy a versszakot Machiavelli ismeretére kell visszavezetnünk.⁴⁴

43 KOCHANOWSKI, *Psalterz Davidow*, 265.

44 SZÖNYI György Endre, „Machiavelli-hatás Balassi költészetében”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 86, 5–6. sz. (1976): 694–696. A Balassi–Machiavelli találkozással egy külön tanulmányban foglalkoztunk:

Visszatérve Balassi és Kochanowski költeményeihez, azt találjuk, hogy a tömörítő s a Béza parafrázisaiból a 13. versszak megfelelőjét mellőző lengyel költő talál rá a nagyon személyes, s ugyanakkor egyszerűségében is kifinomult befejezésre. Nála ugyanis az utolsó két sorban megváltozik a megszólított: a vers önmagához és a közösségéhez fordul, s ugyanakkor a zsoldár kifejezés használatával a parafrázis készítőjének jelenére is aktualizálja az addig elmondottakat:

A my, Jego lud wybrany

Spiewajmy psalm podany.

Mi pedig, az ő kiválasztott népe, énekeljük hát a mondott zsoldárt.

Balassinál a zárlat kevésbé személyes, a beszélő maga lép be a dicséretet zengő hívek seregébe, az aktualizálás nála is egyszerűen, teológiai okoskodás nélkül válik lehetővé, míg Béza a verses parafrázisban Izsák fiaiként beszél a szent emberek közösségéről, tehát megmarad az *Ótestamentum* világában. Eltávolodik ettől az interpretáció és a prózai parafrázis, s különösen az az utóbbi fejtegeti hosszasan, hogy Isten Izrael nemzetségét tekinti saját népének, amelyet kimondhatatlan kegyben részesít, amelyet szeretete a legnagyobb méltóságra emel, s amelynek ily módon nagyon is illő hálaadó dicséretet énekelnie. Ez a szóhasználat már kinyit a zsidóságon kívüli világra is, hiszen széles körben bevett dolog volt a kereszténységet lelki Izraelnek tekinteni. Ám jóval egyszerűbben történik meg ez Balassinál, aki azokat tekinti az Úr szent seregének, akik leginkább benne vannak „az ő szerelmébe”.

BALÁZS Mihály, „Új javaslat a késői Balassi krakkói olvasmányaihoz”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 125, 6. sz. (2021): 774–788.